

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

10

VILNIUS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
sostinė

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2024

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Londono universiteto koledžas | University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethės universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos istorijos institutas

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovičų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-2.4-14)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2024

© Straipsnių autoriai, 2024

© Lietuvos istorijos institutas, 2024

ISBN 978-609-8314-50-2

ISSN 2351-6968

TURINYS

Redaktorės žodis / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8

A Word from the Editor / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 13

VILNIUS – POLITINIO GYVENIMO CENTRAS

Mindaugas Šapoka

Vilniaus miestas praūžus karui ir marui (1710–1717 m.) . . . 20

Vilnius after the Outbreak of War and Pestilence (1710–1717). *Summary* . . . 35

Bernadetta Manyś

The Diary of Michał Kazimierz Radziwiłł ‘Rybeńko’ as a Source for the Study of the History of Vilnius . . . 36

Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės dienoraštis – Vilniaus istorijos tyrimų šaltinis.

Santrauka . . . 55

Andrej Macuk

Działalność koadiutora wileńskiego Józefa Stanisława Sapiehy na sejmikach w Wilnie w czasach panowania Augusta III . . . 56

Vilniaus koadjutoriaus Juozapo Stanislovo Sapiegos veikla Vilniaus seimeliuose valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 86

Domininkas Burba

Pacų giminės teisminiai procesai su Vilniaus vienuolynais XVIII amžiuje: būtų turinys, tendencijos ir eiga . . . 87

Trials of the Pacowie Family Against the Monasteries of Vilnius in the 18th Century:

Content, Trends and Course of the Cases. *Summary* . . . 106

Mariusz Machyňa

Garnizon Wileński wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach stanisławowskich (1764–1795). Wybrane elementy . . . 107

Vilniaus įgula Stanislovo Augusto epochoje. *Santrauka* . . . 125

Robertas Jurgaitis

1794 m. vasario 3–7 d. Vilniaus tribunolinio seimelio veikla: vienos sesijos istorija . . . 126

Activities of the Vilnius Tribunal Dietine of 3–7 February 1794: History of One Session.

Summary . . . 142

MIESTAS IR MIESTIEČIAI

Mindaugas Klovas

The Debts of the City of Vilnius in the Second Half of the 18th Century . . . 146
Vilniaus miesto skolos XVIII a. antroje pusėje. *Santrauka* . . . 168

Violeta Pansevič

Vilniaus miestiečių požiūris į vaikų edukaciją XVIII a. . . . 170
Attitudes of Vilnius Burghers to Children's Education in the 18th Century. *Summary* . . . 184

Rūta Miškinytė

Elgetos Vilniaus visuomenėje XVIII a. . . . 186
Beggars in 18th-Century Vilnius Society. *Summary* . . . 211

VILNIUS – KULTŪROS ŠVIESULYS

Janina Kamińska

Wileńskie instytucje kształcenia i wychowania drugiej połowy
XVIII wieku . . . 214
Vilniaus mokymo ir lavinimo institucijos XVIII a. antroje pusėje. *Santrauka* . . . 227

Ewa Kula

Wileńscy ekszezuici w służbie Komisji Edukacji Narodowej . . . 228
Vilniaus eksjezuitai Tautinės edukacinės komisijos tarnyboje. *Santrauka* . . . 244

Ina Kažuro

A Book Engraving as a Source for Studying the History of Vilnius
University . . . 245
Knygos graviūra kaip Vilniaus universiteto istorijos tyrimų šaltinis. *Santrauka* . . . 264

VILNIAUS VARDAI IR VEIDAI

Rūta Janonienė

Gimęs Ukrainoje, tapęs vilniečiu: dailininkas Konstantinas Otoselskis . . . 266
Born in Ukraine – Becoming an Inhabitant of Vilnius: Artist Konstanty Ottosielski.
Summary . . . 280

Paulina Paul

Koncepcja oświeceniowego muzeum w działalności naukowej i pedagogicznej
ks. Stanisława Bonifaca Jundzillą . . . 281
Apšvietos muziejaus samprata mokslinėje ir pedagoginėje kunigo Stanislovo Bonifaco
Jundzilo veikloje. *Santrauka* . . . 298

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Mindaugas Šapoka. *Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 320 p. ISBN 978-609-8183-88-7 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 300*

Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai. Tarptautinės parodos katalogas / Between Presence and Memory. Historic Images of the Vilnius Castles. International Exhibition Catalogue. Katalogo sudarytojai / Catalogue compilers Vydas Dolinskas, Rita Lelekauskaitė-Karliienė, Gabija Tubelevičiūtė, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2024. – 384 p. ISBN 978-609-8061-90-1 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 307*

Paweł Zając OMI. *Stanisław Konarski przed Świętym Oficjum (1769–1771)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2023. – 851 p. ISBN 978-83-232-4190-4 (spausdintas), ISBN 978-83-232-4191-1 (internetinis) / *Robertas Jurgaitis ... 315*

Asmenvardžių rodyklė ... 319

Vietovardžių rodyklė ... 338

DZIAŁALNOŚĆ KOADIUTORA WILEŃSKIEGO JÓZEFA STANISŁAWA SAPIEHY NA SEJMIKACH W WILNIE W CZASACH PANOWANIA AUGUSTA III

ANDREJ MACUK

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Adnotacja. Artykuł dotyczy działalności koadiutora wileńskiego Józefa Stanisława Sapięhy na sejmikach wileńskim, smoleńskim i starodubowskim za panowania Augusta III. Pokazano ponadto kluczowe znaczenie tej postaci podczas sejmików w Wilnie. Udział koadiutora wileńskiego przybierał w nich różne formy: bezpośrednie uczestnictwo, przygotowanie wyborów lub zerwanie sejmiku, ustalanie konkurentów przy wyborze w charakterze deputata lub posła, zaspokojenie protestującej szlachty oraz formowanie instrukcji poselskich. Józef Stanisław Sapięha nie zawsze zwyciężał na sejmikach, ale wszyscy liczyli się z jego wpływami. Adwersarzami Sapięhy na sejmikach zazwyczaj byli zwolennicy Radziwiłłów: rodziny Żabów, Abramowiczów, a także Mikołaj Petruszewicz, Hrehory Gimbut, Stanisław Łopot i Franciszek Tyzenhauz. Często zajmowali oni urzędy grodzkie wileńskie przy wojewodach, którzy byli liderami stronnictwa magnackiego Radziwiłłów. W wyniku współpracy koadiutora wileńskiego z Radziwiłłami, w sojuszu z ich zwolennikami, sejmiki w Wilnie przebiegały w atmosferze spokoju.

Słowa kluczowe: sejmik wileński, sejmik smoleński, sejmik starodubowski, deputat Trybunału, poseł sejmowy, szlachta, magnaci, Józef Stanisław Sapięha, Radziwiłłowie.

Abstract. The article concerns the activities of the Vilnius coadjutor, Józef Stanisław Sapięha, at the Vilnius, Smolensk and Starodub sejmiks (local assemblies) during the reign of Augustus III. The key importance of Józef Stanisław Sapięha at these sejmiks in Vilnius was revealed. The article shows that the participation of the Vilnius coadjutor at the Vilnius, Smolensk and Starodub sejmiks took various forms: direct participation, preparation of elections or the termination of the assembly, combining rivals for the election of a deputy or envoy, satisfying the protesting noblemen and formulating parliamentary instructions. Józef Stanisław Sapięha did not always win at these three sejmiks in Vilnius, but everyone had to count on his influence. Sapięha's adversaries at these assemblies were simply supporters of the Radziwiłł family: the Żaba and Abramowicz families, as well as Mikołaj Petruszewicz, Hrehory Gimbut, Stanisław Łopot and Franciszek Tyzenhauz. They often held Vilnius castle offices under voivodes, who were the leaders of the Radziwiłł magnate party. During the cooperation of the Vilnius coadjutor with the Radziwiłł family, in alliance with their supporters, sejmiks were held peacefully in Vilnius.

Keywords: sejmik of Vilnius, sejmik of Smolensk, sejmik of Starodubow, deputy of the Tribunal, member of the Sejm, nobility, magnates, Józef Stanisław Sapięha, Radziwiłł family.

Bezkrólewie lat 1733–1736 przyniosło Sapiehom linii różańskiej same rozczarowania. Większość przedstawicieli rodu poparła Stanisława Leszczyńskiego. Przy pomocy wojsk rosyjskich królem Rzeczypospolitej pod imieniem Augusta III został jego rywal, elektor saski Fryderyk August. Na Litwie dominację zyskało magnackie stronnictwo Radziwiłłów, które popierało Augusta III. Liderzy tego stronnictwa otrzymali urzędy hetmanów litewskich wielkiego i polnego, marszałków litewskich wielkiego i nadwornego, kanclerza litewskiego i wojewody wileńskiego. Sapiehowie na początku panowania Augusta III otrzymali jedynie urząd kasztelana trockiego (starosta merecki Antoni Kazimierz Sapieha – 5 lipca 1737 r.). Była to znaczna klęska Sapiechów, uwzględniając znaczenie tego rodu na Litwie w okresie poprzednim. 20 maja 1738 roku w Dreźnie niespodziewanie zmarł starszy brat Józefa Stanisława, generał artylerii litewskiej Kazimierz Leon Sapieha. Inny lider Sapiechów, wojewoda podlaski Michał Józef Sapieha, zmarł jeszcze wcześniej, gdyż 6 marca 1738 roku. W tak trudnej sytuacji przywódcami stronnictwa sapieżyńskiego zostali synowie zmarłego w 1734 roku marszałka wielkiego litewskiego Aleksandra Pawła Sapiechy i Marii Krystyny de Béthune: starosta gulbiński Michał Antoni i koadiutor wileński Józef Stanisław. Ich głównym pomocnikiem w odbudowie pozycji politycznej stronnictwa Sapiechów stał się brat stryjeczny, kasztelan trocki Antoni Kazimierz Sapieha, który jednak zmarł 16 maja 1739 roku¹.

1 Więcej o tym: Jerzy Dygdała, Gra pozorów: zabiegi dyplomacji cesarskiej o rosyjską interwencję zbrojną w Rzeczypospolitej w 1733 roku, in: *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, red. Urszula Kosińska, Dorota Dukwicz, Adam Danilczyk, Warszawa: Neriton, 2014, p. 137–160; Idem, Urażone magnackie ambicje czy racja stanu? U źródeł opozycji wobec kandydatury Stanisława Leszczyńskiego w bezkrólewiu 1733 roku, in: *Spory o państwo w dobie nowożytnej. Między racją stanu a partykularyzmem*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2007, p. 187–199; Ewa Szklarska, Próby pacyfikacji Rzeczypospolitej w latach 1734–1736. Zabiegi o pozyskanie stronników Leszczyńskiego dla obozu Wettyna, in: *Rocznik Gdański*, 1986, z. 1, p. 169–180; Eadem, Czy warto było poprzeć Sasa? Kariery niektórych stronników Augusta III z roku 1733, in: *Faworyci i opozycjoniści. Król a elity polityczne w Rzeczypospolitej XV–XVIII wieku*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków: Zamek Królewski na Wawelu, 2006, p. 449–455; Feliksas Sliesoriūnas, The General confederation of the Grand Duchy of Lithuania (1734–1736), in: *Lithuanian Historical Studies*, 2003, vol. 8, p. 61–94; Idem, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1733–1736 metų tarpuvaldžiu, in: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 365–381. Feliksas Sliesoriūnas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generalinė konfederacija 1734–1736 m., in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001, Vilnius, 2002, p. 31–58; Adam Lisek, Działalność polityczna wojewody podlaskiego Michała Józefa Sapiechy i innych przedstawicieli tego Domu w okresie powtórznej elekcji Stanisława Leszczyńskiego w 1733 roku, in: *Sapiehowie epoki Kodnia i Krasiczyna*, Lublin: Wyd. Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2007, p. 413–428. Idem, Ku pacyfikacji. Rozpad obozu stanisławowskiego na Litwie w okresie wojny o tron polski w latach 1735–1736, in: *Limes. Studia i materiały z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej*, 2015, nr 8, p. 22–70; Idem, Postawa Radziwiłłów w okresie przedostatniego bezkrólewia i w pierwszych miesiącach wojny domowej (1733–1734), in: *Radziwiłłowie. Obrazy literackie. Biografie. Świadectwa historyczne*, red. K. Stępnika, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003, p. 358–370; Андрэй Мацук, *Грамадска-палітычнае*

Sapiehowie do końca pozostawali zwolennikami Stanisława Leszczyńskiego. Dlatego rzeczą niespodziewaną było, że Józef Stanisław Sapieha został mile przyjęty w 1736 roku na dworze królewskim Augusta III, od którego otrzymał koadiutorię biskupstwa wileńskiego. Stało się tak dzięki wsparciu kanclerza litewskiego Jana Fryderyka Sapiehy (z linii kodeńskiej). Przez większość czasu Józef Stanisław Sapieha mieszkał w pałacu sapieżyńskim na Antokolu. W związku z tym w interesie stronnictwa sapieżyńskiego działał głównie na 3 sejmikach w Wilnie: wileńskim, smoleńskim i starodubowskim. Było to o tyle łatwe, że Sapiehowie mieli duże wpływy wśród miejscowej szlachty. Z kolei Radziwiłłowie dopiero zaczynali umocowywać swoją pozycję, po tym jak lider ich stronnictwa Michał Wiśniowiecki objął urząd wojewody wileńskiego (nominacja 9 XI 1735 r., wjazd 26 V 1736 r.). Miejscowy gród okazał się pod kontrolą tego stronnictwa.

Po raz pierwszy walkę Józefa Stanisława Sapiehy z przyjaznym Radziwiłłom grodem wileńskim widać na sejmiku poselskim 1738 roku. Większość szlachty wileńskiej popierała Józefa Stanisława Sapiehę i jego kandydatów na posłów, podczaszego wileńskiego Horaina i Wizgierda, nawet „grożąc mocno grodowym”. Ostatecznie urzędnikom grodzkim wileńskim udało się namówić do protestu tylko jednego szlachcica Zaleskiego. Koadiutor wileński z trudem go przekonał, by zrezygnował z protestacji. Błąd jednak polegał na tym, że zwolennicy sapieżyńscy zezwolili, by obrady sejmiku zostały przeniesione na dzień następny. Stworzyło to możliwość urzędnikom wymyślenia nowych sposobów zakłócenia obrad. Następnego dnia ogłosili oni brak bezpieczeństwa na sejmiku i zeszli z protokołem. Na sejmiku pozostał tylko sędzia grodzki wileński Bogusław Czyż, który mając po swojej stronie dziesiątkę szlachty stwierdził, że wczoraj został obrany posłem i będzie bronił tego wyboru „tu i w Warszawie” na Sejmie. Józef Stanisław Sapieha rozumiał, że grozi to zerwaniem sejmiku. Dlatego namówił Wizgierda do rezygnacji ze swojej kandydatury, wskutek czego posłami pod dyktando Monkiewicza zostali Czyż i Horain. Jednak zwolennicy radziwiłłowscy z inicjatywy podwojewódzkiego wileńskiego zanieśli potajemnie w grodzie wilkomierskim nową protestację na czele ze szlachcicami Tomaszewskim i Rudziewskim. Co prawda Sapieże udało się ją ujawnić i starano się zaspokoić².

жыццё Вялікага Княства Літоўскага ў часы бескараляўя 1733–1735 гг., Мінск: Беларуская навука, 2020; Idem, Узмацненне канфлікту паміж магнацкімі родамі Сапегаў і Радзівілаў і канчатковае афармленне антырадзівілаўскай кааліцыі in: *Беларускі гістарычны часопіс*, 2009, № 10, p. 31–42.

2 Henryk Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku. U początków nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2000, p. 108; Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriskosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius: Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2016, p. 414–415; J. S. Sapieha do K. Sapiehy, 31 sierpnia 1738, Wilno, Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника (dalej – ЛНБ), ф. 103, воп. 1, nr 2456, л. 1–2; A. K. Sapieha do J. F. Sapiehy, 2 września 1738, Merecz, Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej – AGAD), Archiwum Roski, Sygn. 55/18, k. 338–339.

Na sejmiku smoleńskim pierwszego dnia został wybrany tylko jeden poseł – instygator litewski Stanisław Burzyński. Wybór drugiego odłożono na kolejny dzień przy dwóch zaciętych kandydatach, Suzynie i Dylewskim. Następnego dnia Józef Stanisław Sapieha po ustaleniu konkurentów, którymi byli „ledwo nie wszyscy smolanie”, czynił zabiegi dla wyboru posła. Sapieha miał nadzieję, że uda się w ogóle doprowadzić do wyboru innego, bardziej przydatnego kandydata, Puzyny. Tymczasem dyrektor sejmiku Eydziatowicz, razem z biskupem smoleńskim Bogusławem Gosiewskim „nie mając nad kilku szlachty” zorganizowali sejmik i wybrali na posła wojskiego smoleńskiego Tomasza Straszewicza, który nawet nie był nominowany poprzedniego dnia. Uczyniono to na prośbę ojca wojskiego smoleńskiego, marszałka Trybunału Litewskiego Kazimierza Straszewicza. Przeciwno takiemu poselstwu zaprotestowali Dylewski, Puzyna i wielu innych. Koadiutor wileński uważał, że do dużego konfliktu doprowadzi to, iż Dylewski chciał protestować przeciwko poselstwu Straszewicza nawet na Sejmie w Warszawie. Ponadto wszyscy urzędnicy smoleńscy nie chcieli, by prawny wybór Burzyńskiego został potwierdzony kredensem Eydziatowicza, który zorganizował drugi, nielegalny sejmik. Urzędnicy smoleńscy uważali, że wystarczy potwierdzenie na podstawie manifestu dla instygatora litewskiego, który podpisała miejscowa szlachta i w nim odrzuciła drugiego kandydata³.

Na sejmiku starodubowskim miejscowi urzędnicy i szlachta byli niezadowoleni z obecności gości nie egzulantów, ale musieli ustąpić, gdyż „tam cudzoziemcy rządzą, bo już dawno jak Starodub zawojowany”. Najbardziej byli niezadowoleni Strawińscy, ale musieli oddać swoje głosy na skarbnika upickiego Andrzeja Staszewskiego, który uzyskał mandat poselski razem z pisarzem ziemskim starodubowskim Hrehorym Gimbutem. Józefa Stanisława Sapiechę na tym sejmiku zawiedli kandydaci na posłów, których popierał. Bez zgody Sapiechy zgodzili się oni na innych kandydatów i dali swoje kreski. Jednocześnie Józefowi Stanisławowi Sapieże udało się zamieścić potrzebne punkty w instrukcji dla posłów wileńskich i smoleńskich. Jednak w instrukcji wileńskiej pominięte zostały kwestie dotyczące ekonomii i cła, gdyż przeciwko temu wystąpili urzędnicy grodzcy wileńscy. Żadnych punktów nie zamieścił Józef Stanisław Sapieha w instrukcji dla posłów

M. Petruszewicz do M. K. Radziwiłła, 27 sierpnia 1738, Wilno, AGAD, Archiwum Radziwiłłów (dalej – AR), dz. V, sygn. 11536, k. 333–334; M. Petruszewicz do M. K. Radziwiłła, 8 września 1738, Wilno, *Ibid.*, k. 336–337; *Акты Виленской Археологической комиссии*, т. 8, Вильна: Тип. А.Г. Сыркина, 1870, с. 380–387; Lietuvos valstybės istorijos archyvas (dalej – LVIA), f. Senieji aktai (dalej – SA), b. 4750, l. 162–163v, 1164–1167v.

3 J. S. Sapieha do K. Sapiechy, 31 sierpnia 1738, Wilno, АНБ, ф. 103, воп. 1, nr 2456, л. 1–2; A. K. Sapieha do J. F. Sapiechy, 2 września 1738, Merecz, AGAD, Archiwum Roski, sygn. 55/18, k. 339; Instrukcja posłom smoleńskim, LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 112, l. 174–180; Instrukcja tylko dla jednego posła smoleńskiego Stanisława Burzyńskiego, Национальна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису, ф. 1, nr 4127, л. 59–690б.

starodubowskich, jako że ci i tak by milczeli na Sejmie Rzeczypospolitej⁴. Z punktów wynika, że Józef Stanisław Sapieha umieścił w trzech instrukcjach dla posłów sejmików w Wilnie prośbę do króla o rozważenie odszkodowania za wydatki zmarłego generała artylerii litewskiej Kazimierza Leona Sapiehy. Inna sprawa, że nie udało się nadać temu punktowi pożądanego brzmienia, że to król wnosił o wypłacenie pieniędzy przez urzędników i właścicieli posiadłości po Kazimierzu Leonie Sapieże, gdyż zostały one już przekazane nowym właścicielom⁵.

Przed sejmikami gromnicznymi 1739 roku koadiutor wileński porzucił współpracę z posesorami „dóbr neuburskich”, skonfliktowanymi z Radziwiłłami, i przeszedł na stronę tych ostatnich⁶. Jednak w przypadku innego konfliktu, Radziwiłłów z Czartoryskimi, postanowił zachować neutralność i podczas wyborów na sejmikach gromniczych w Wilnie, „tak rzeczy kierować, aby na każdym sejmiku, które ode mnie dependować będzie, jedno subiectum radziwiłłowskie, drugie faksji Czartoryskich starać”⁷. Józef Stanisław Sapieha przeszkodził zwolennikom Radziwiłłów zwyciężyć na sejmiku gromniczym smoleńskim 1739 roku, a na sejmiku starodubowskim starał się promować kandydata nieprzychylnego Radziwiłłom: „w Smoleńsku, choć poprzedniego dnia Łopot został wybrany, nie udało mu się utrzymać, a na starodubowskim utrzymał Przeździecki kasztelanin inflancki”⁸. Z korespondencji można wnioskować, że Stanisław Łopot został deputatem na sejmiku smoleńskim razem z Kaszycem, ale przeciwko niemu protestował inny konkurent, ubiegający się o mandat, Ostreyko. Miało to miejsce z inicjatywy Józefa Stanisława Sapiehy i Ostreyko nawet oddał temu protestację. Koadiutor wileński obiecywał Radziwiłłom, że odda protestację Łopotowi na początku reasumpcji Trybunału Litewskiego, kiedy zabezpieczy jego neutralność w sprawach sądowych po śmierci kasztelana trockiego Antoniego Kazimierza Sapiehy⁹. Jednocześnie zwolennikowi radziwiłłowskiemu Hrehoremu Gimbutowi nie udało się zerwać sejmiku starodubowskiego, jako że przekupiono zaangażowaną do tego szlachtę. W rzeczywistości z inicjatywy Gimbuta udało się zanieść protestację przeciwko

4 Henryk Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku. U początków nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2000, p. 109; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (dalej – LMAVB), f. 139, b. 4087, p. 264–264v; Hrehory Gimbut postanowił konkurować, kiedy zobaczył, że inni konkurenci są przeciwni Radziwiłłom, H. Gimbut do M. K. Radziwiłła, 28 sierpnia 1738, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 4177, k. 20; A. K. Sapieha do J. F. Sapiehy, 2 września 1738, Merecz, AGAD, Archiwum Roski, sygn. 55/18, k. 339.

5 J. S. Sapieha do K. Sapiehy, 31 sierpnia 1738, Wilno, ЛНБ, ф. 103, воп. 1, nr 2456, л. 1–2; LVIA, f. SA, b. 4750, l. 1164–1167v.

6 Więcej o tym: Андрэй Мацук, Радзівілы і справа аб “нойбургскіх ўладаннях” у 1730–1740-я гады, in: *Беларускі гістарычны часопіс*, 2005, № 3, p. 15–21; Андрэй Мацук, Рух пасэсараў “нойбургскіх ўладанняў”, in: *Геральд Litherland*, №17, Гродна, 2007, p. 26–37.

7 Biblioteka Narodowa (dalej – BN), Biblioteka Ordynacji Zamojskiej (BOZ), sygn. 941, k. 292.

8 Biblioteka Narodowa, BOZ, sygn. 941, k. 292.

9 J. S. Sapieha do A. Radziwiłłowej, 12 lutego 1739, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 13844, cz. 1, k. 66–67.

temu sejmikowi za podpisem ponad 40 szlachty¹⁰. Uratowano ten sejmik przed zerwaniem dzięki pomocy Józefa Stanisława Sapiehy udzielonej Antoniemu Przeździeckiemu. Co więcej, koadiutor wileński nawet rekomendował Przeździeckiego Radziwiłłom, zapewniając, że będzie słuchać ich próśb¹¹. Oczywiście nie było to prawdą, ale dowodzi prób koadiutora wileńskiego, by nie konfliktować z Radziwiłłami.

Dzięki współpracy Józefa Stanisława Sapiehy z Radziwiłłami udało się pomyślnie zakończyć sejmik wileński. Podczas niego Józef Stanisław Sapieha chciał przeprowadzić wybór na deputata Wizgierda, który następnie miał zostać pisarzem kadencji litewskiej Trybunału. Było wielu kandydatów, ale uzgodniono, że Wizgierd ma być deputatem razem ze zwolennikiem radziwiłłowskim Jerzym Abramowiczem. Jednak już po wyborze na dyrektora sejmikowego sędziego grodzkiego brasławskiego Nikodema Giecewicza zwolennicy radziwiłłowscy za namową Jerzego Abramowicza zerwali sejmik. Następnego dnia koadiutor wileński przekonał urzędników wileńskich i dyrektora sejmikowego do podpisania kredensu dla deputatów Wizgierda i Abramowicza. Protestującą szlachtę udało się zaspokoić „jednego stu talarami, drugiego regencją trybunalską”. To również zmusiło Abramowicza do zaspokojenia protestacji. Postanowiono, że obaj deputaci mają pojechać za poparciem ich wyboru do Michała Kazimierza Radziwiłła¹².

Podczas następnej kampanii trybunalskiej, zgodnie z umową z bratem Michałem Antonim, Józef Stanisław Sapieha miał nadzorować wybory na sejmikach gromniczych 1740 roku: wileńskim, starodubowskim, smoleńskim, trockim, wilkomierskim i lidzkim¹³. To nie był przypadek, że Józef Stanisław Sapieha starał się o wybór przychylnych deputatów na trzech sejmikach wileńskich. O jego wielkim wpływie wśród miejscowej szlachty dobrze świadczy fakt, że szlachta wileńska zebrała się u niego przed sejmikiem oraz uzgodniła kandydatów na deputatów, a nawet zaproponowała wileńskiemu koadiutorowi, aby został dyrektorem sejmiku. Ten odmówił, ale doprowadził do sukcesu sejmik wileński, na którym deputatami zostali podstoli wileński Benedykt Giedroyć i sędzia ziemski wileński Antoni Czyż. Jednocześnie udało się uratować sejmik smoleński przed

10 H. Gimbut do M. K. Radziwiłła, 15 lutego 1739, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 4177, k. 23; Na odnalezioną przez nas protestacji podpisało się 32 szlachciców na czele z Antonim Bielikowiczem, Michałem Szostakiem, Janem Czerniewskim, LVIA, f. SA, b. 4751, l. 910–911v.

11 J. S. Sapieha do A. Radziwiłłowej, 12 lutego 1739, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 13844, cz. 1, k. 66.

12 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 415; J. Abramowicz do M. K. Radziwiłła, 12 lutego 1739, Wilno, AGAD, AR, Dz. V, sygn. 18, k. 10–12; J. S. Sapieha do A. Radziwiłłowej, 12 lutego 1739, Wilno, AGAD, AR, Dz. V, sygn. 13844, cz. 1, k. 65; Protestacja przeciwko sejmikowi wileńskiemu, LVIA, f. SA, b. 4751, l. 917–917v.

13 Andrzej Macuk, Мiхал Антонiй i Юзаф Станiслаў Сапегi як кiраўнiкi сапегынскай групoўкi ў 40-х гг. XVIII ст., in: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*. T. 1: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski i Mariusz Sawicki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2018, p. 179.

zerwaniem, namawiając szlachtę do wyboru na deputatów wyłącznie egzulantów. W wyniku tego deputatami zostali stolnik smoleński Michał Dylewski i stolnikowicz starodubowski Jerzy Makowiecki. Sapieże nie udało się tego powtórzyć na sejmiku starodubskim („go skleić było niepodobno”), gdyż przeszkodziła w tym duża liczba konkurentów wśród kandydatów na deputatów, którzy nie byli egzulantami. Doprowadziło to do zerwania tego sejmiku¹⁴.

Znaczenie Józefa Stanisława Sapiehy na trzech sejmikach w Wilnie zauważyli też inni magnaci litewscy. Podkanclerzy litewski Michał Czartoryski prosił o wybranie na posła na sejmiku starodubowskim w 1740 roku swojego zwolennika, strażnika słonimskiego Ignacego Łaniewskiego. Przy czym Michał Czartoryski widział jedyną możliwość wyboru Łaniewskiego – tylko przy poparciu Sapiehy, oraz prosił powiadomić, czy będzie je miał, żeby strażnik słonimski „daremnie na ten sejmik do Wilna nie jeździł”. Napisał do koadiutora wileńskiego z prośbą o poparcie i sam Ignacy Łaniewski. Józef Stanisław Sapieha miał zgodzić się mając na celu umocnienie współpracy z Czartoryskimi. Odpowiednie zalecenia dotyczące poparcia dla Łaniewskiego zostały przekazane do Biszpingów i chorążego starodubowskiego Michała Łaniewskiego Wołka. Jednocześnie odmówiono udzielenia poparcia na tym sejmiku dla podskarbiego litewskiego Jana Solłohuba Frąckiewicza. Jako podstawę odmowy koadiutor wileński wskazał nieobecność w tym czasie w Wilnie i odpowiednio nieobecność na sejmiku¹⁵. Nic więcej nie wiadomo o konkurentach Ignacego Łaniewskiego Wołka. Możliwie ustąpił innemu zwolennikowi „Familii”, pisarzowi litewskiemu Antoniemu Przeździeckiemu, który został obrany posłem pod dyktando sędzi ziemskiego starodubowskiego Władysława Biszpinga, razem z cześnikiem starodubowskim Ignacym Strawińskim. Udało się to przeprowadzić nawet pod nieobecność Józefa Stanisława Sapiehy (wyjechał „do wód” w Akwizgranie) na sejmikach w Wilnie jego zwolennikowi Janowi Łopacińskiemu¹⁶.

Przed sejmikami gromicznymi 1741 roku liderzy koalicji antyradziwiłłowskiej Michał Massalski, Jan Solłohub, Michał Antoni i Józef Stanisław Sapiehowie

14 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 415; Andrej Macuk, Мiхал Антонiй i Юзаф Станiслаў Сапегi як кiраўнiкi сапегынскай групoўкi ў 40-х гг. XVIII ст., in: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*. T. 1: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski i Mariusz Sawicki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2018, p. 179; H. Gimbut do M. K. Radziwiłła, 15 lutego 1740, Koreliczy, AGAD, AR, dz. V, sygn. 4177, k. 28–29; J. S. Sapieha do M. K. Radziwiłła, 11 lutego 1740, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 13844, cz. 1, k. 135–136; J. S. Sapieha do M. K. Radziwiłła, b.d. 1740, b.m., Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 13844, cz. 1, k. 165–166; LVIA, f. SA, b. 4752, l. 94–95v, 96–96v, 145–146.

15 Andrejus Macukas, LDK pasiuntiniai į Abiejų Tautų Respublikos 1740 m. Seimą, in: *Parlamento studijos*, Nr. 20, 2016, p. 118–119.

16 Andrejus Macukas, LDK pasiuntiniai į Abiejų Tautų Respublikos 1740 m. Seimą, in: *Parlamento studijos*, Nr. 20, 2016, p. 123–124; LMAVB, f. 17, b. 52, p. 49–54v; A. Przeździecki do J. S. Sapiehy, 28 sierpnia 1740, Wilno, LMAVB, f. 139, b. 3607, p. 18.

podzielili między siebie wszystkie sejmiki w celu pilnowania na nich wyborów. Według planu, Józef Stanisław Sapieha obiecał „mieć oko” na sejmiki starodubowski i trocki¹⁷. Ponadto chciał przeprowadzić wybór na deputata na sejmiku wileńskim swojego zwolennika Wizgierda. W rzeczywistości wąpił w sukces, jako że było kilkunastu konkurentów do mandatu deputackiego. Koadiutor wileński podejrzewał, że ci kandydaci zgłosili się tylko po to, żeby uniemożliwić uzyskanie mandatu Wizgierdowi. Nie miał Józef Stanisław Sapieha również pewności odnośnie sejmików smoleńskiego i starodubowskiego, gdyż „tam przez jedną noc czasem jak żaby porodzą się kandydaci” na deputatów¹⁸. Tym bardziej, że Radziwiłłowie do Wilna w celu pilnowania miejscowych sejmików skierowali swojego czołowego zwolennika Stanisława Łopota¹⁹.

Ostatecznie Józefowi Stanisławowi Sapieże nie wystarczyło sił, żeby przeszkodzić wyborowi na deputatów na sejmiku wileńskim zwolenników Radziwiłłów, podwojewódzkiego wileńskiego Mikołaja Petrusewicza i Jerzego Abramowicza. Odbyło się to „z wiadomą opresją i prawa kontempdem”, jako że zwolennicy radziwiłłowscy nie zwrócili uwagi na protestację przed wyborem dyrektora sejmikowego. Nie zwrócili także uwagi na protestację, którą zainicjowała inna część szlachty na czele z Wizgierdem przed wyborami deputatów²⁰. Podobnie działali zwolennicy radziwiłłowscy na sejmiku gromnicznym smoleńskim. Dyrektorem sejmikowym, nie zwracając uwagi na protestację, ogłosił się stolnik smoleński Michał Dylewski. Uczynił tak wbrew większości szlachty, która z inicjatywy Józefa Stanisława Sapiehy proponowała wybrać na dyrektora sejmiku biskupa inflanckiego Józefa Puzynę. Przy tym stolnik smoleński Dylewski biskupa inflanckiego „znieważył przykrym do honoru słowem”, a potem nominował deputatami podczaszego smoleńskiego Wincentego Kuleszę i horodniczego smoleńskiego Rafała Kissarzeckiego. Pierwszy z nich został deputatem w roku 1740 roku i według prawa jeszcze nie minęło 3 lata, by znów mógł nim być. Wskutek tego przeciwko sejmikowi została złożona protestacja, którą podpisało wielu szlachty i nawet dwóch senatorów. Udało się odnaleźć tę protestację. Podpisy złożyło na niej 25 szlachciców na czele z biskupem smoleńskim Bogusławem Gonsiewskim, biskupem inflanckim Józefem Puzyną, instygatorem litewskim Stanisławem Burzyńskim, podwojewódzким smoleńskim i

17 Andrzej Macuk, Мiхал Антоній і Юзаф Станіслаў Сапегі як кіраўнікі сапегынскай групыкі ў 40-х гг. XVIII ст., in: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*. T. 1: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski i Mariusz Sawicki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2018, p. 181.

18 LMAVB, f. 139, b. 4087, p. 412–412v.

19 M. A. Sapieha do J. S. Sapiehy, 9 lutego 1741, b.m., LMAVB, f. 139, b. 4061, p. 418.

20 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 415. *Deputaci Trybunatu Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794): Spis*, red. Andrzej Rachuba, oprac. Andrzej Rachuba i Przemysław P. Romaniuk, przy współpr. Andreja Macuka i Jewgienija Aniszczenkii. Warszawa, 2004, p. 188. LMAVB, f. 139, b. 4087, p. 350v–351. LVIA, f. SA, b. 4753, l. 54–55v.

podstolim smoleńskim Karolem Eydziatowiczem, starostą połągowskim Antonim Gonsiewskim oraz skarbnikiem starodubowskim Aleksandrem Makarskim²¹.

Na sejmiku starodubowskim Sapieha musiał walczyć z silnym ugrupowaniem rodu Żabów (na czele z kasztelanem połockim Walerianem Żabą i jego synem starostą grodzkim starodubowskim Janem), którzy cieszyli się poparciem Radziwiłłów. Sejmik starodubowski miał odbyć się w Wilnie u bernardynów. Józef Stanisław Sapieha przeciągnął na swoją stronę większość miejscowej szlachty i urzędników. W takiej sytuacji Walerian Żaba nie mógł zostać deputatem. Jednak nie zrezygnował z aspiracji i podstępem zorganizował sejmik starodubowski w nocy, na dwie godziny przed wschodem słońca na zamku w Wilnie, w obecności jedynie swoich zwolenników, gdzie został obrany deputatem razem z Hrehorem Gimbutem. Jednak ten sejmik oprotestowała szlachta starodubowska na czele z wojskim starodubowskim Andrzejem Strawińskim, który na prośbę Sapiehy przez całą noc pilnował kasztelana połockiego, aby ten „nie ukradł sejmiku”²². Jednocześnie powstał inny problem, jako że gród wileński na polecenie Michała Wiśniowieckiego i hetmana polnego Michała Kazimierza Radziwiłła nie chciał aktykować protestacji przeciwko tym trzem sejmikom. Ostatecznie aktykowano jedynie protestację przeciwko sejmikowi smoleńskiemu, a pozostałe protestacje szlachcic Wizgierd powiózł do Nowogródka dla aktykacji w Trybunale Litewskim²³.

W 1742 roku, zgodnie z planem Sapiechów, koadiutor wileński miał odpowiadać za wybory na sejmikach wileńskim, starodubowskim, smoleńskim i brasławskim²⁴. Tuż przed sejmikami odbyła się w Wilnie narada Józefa Stanisława Sapiehy z miejscowymi liderami „Familii”, podczaszym wileńskim Janem Horaninem i pisarzem litewskim Antonim Przeździeckim. Podjęto decyzję o zerwaniu sejmiku wileńskiego, żeby nie wybrano deputatów przyjaznych stronnictwu Radziwiłłów. Ponadto nie chciano, by ewentualni deputaci wileńscy ubiegając

21 LMAVB, f. 139, b. 4087, p. 10v, 351–352. BN, BOZ, sygn. 941, k. 338–339; J. Łopaciński do M. Łopacińskiego, 9 lutego 1741, Wilno, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 1, l. 95–95v; LVIA, f. SA, b. 4753, l. 56–57v.

22 Андрэй Мацук, Полацкі кашталян Валяр’ян Жаба ў грамадска-палітычным жыцці ВКЛ у першай палове XVIII ст. in: *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. Матэрыялы VII Міжнароднай навуковай канферэнцыі (1-2 лістапада 2017 г.)*, Полацк: Полацкае кніжнае выдавецтва, 2019, p. 186; Robertas Jurgaitis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulių Smolensko vaivadijos seimelių vietos lokalizavimo problema 1667–1794 m., in: *Istorija*, 2019, t. 115, nr. 3, p. 37; LMAVB, f. 139, b. 4087, p. 10v, 351–352; BN, BOZ, sygn. 941, k. 338–339; J. Łopaciński do M. Łopacińskiego, 9 lutego 1741, Wilno, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 1, l. 95–95v.

23 LMAVB, f. 139, b. 4087, p. 351v; LVIA, f. SA, b. 4753, l. 56–57v; J. Łopaciński do M. Łopacińskiego, 7 lutego 1741, Wilno, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 1, l. 97; Ostatecznie deputaci starodubowscy nie zostali dopuszczeni do grona sędziów trybunalskich na reasumpcji Trybunału Litewskiego, – *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, p. 190.

24 Andrej Macuk, Kampania trybunalska na Litwie w 1742 r., in: *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, red. Urszula Kosińska, Dorota Dukwicz, Adam Danilczyk, Warszawa: Neriton, 2014, p. 169.

się o urząd pisarza wileńskiej kadencji Trybunału konkurowali z deputatem kowieńskim Szymonem Siruciem. To wszystko doprowadziło do zerwania sejmiku wileńskiego. Józef Stanisław Sapieha postanowił też zerwać sejmik smoleński, na którym nie było możliwości wyboru na deputata instygatora litewskiego Stanisława Burzyńskiego. Tak też się stało. Sejmik starodubowski został rozdwojony. Kierujący stronnictwem radziwiłłowskim na sejmiku starodubowskim starosta grodzki Jan Żaba „przed świtem pod bramą zamkową (według innego źródła na placu przed izbą sądową Trybunału – A. M.) w kilku szlachty, ante lucana sacra celebravit opuściwszy solitum locum, i tam swoich wykrzyknął deputatów”. Przy tym twierdzono, że zrobili ten sejmik „nie zsiadając [z] koni”. Tymi deputatami byli rotmistrz nowogródzki Michał Krzyszyłowski i sędzia grodzki starodubowski Ignacy Woyniłowicz. W odpowiedzi Józef Stanisław Sapieha razem z pisarzem litewskim Antonim Przeździeckim przed południem zorganizował swój sejmik „na zwyczajnym miejscu, et in magno numero szlachty exulantów”. Na nim deputatami zostali cześnik brzeski Jan Przeździecki i oboźny starodubowski Michał Sawaniewski. Józef Stanisław Sapieha zwrócił się do podkanclerza litewskiego Michała Czartoryskiego o poparcie dla wybranych deputatów Przeździeckiego i Sawaniewskiego. Według oceny Sapiehy, celem zwoływania takich zgromadzeń przez zwolenników radziwiłłowskich było zorganizowanie nowych wyborów deputatów w różnych powiatach Księstwa, kiedy to „kilku szlachciców wybiera posłów w niewłaściwym czasie i miejscu”. Deputaci ci zostaliby następnie przy wsparciu stronnictwa Radziwiłłów włączeni do grona sędziów na reasumpcji Trybunału Litewskiego. W takiej sytuacji, zdaniem koadiutora wileńskiego, kształtowaniu się podobnej praktyki można było zapobiec jedynie poprzez wypowiedzenie się przeciwko temu przed królewskim dworem²⁵. To ukazuje go jako zwolennika interwencji przedstawicieli królewskich na reasumpcjach Trybunału Litewskiego, co w następnych latach pomogło Sapiehom w ich walce z Radziwiłłami²⁶.

Ta walka trwała dalej. Przed sejmikami gromnicznymi 1743 roku Józef Stanisław Sapieha obawiał się o wyniki sejmików egzulanckich. Na sejmiku smoleńskim trzeba było przeszkodzić wpływowemu wśród egzulantów Stanisławowi Łopotowi. Na sejmiku starodubowskim jak zawsze istniała możliwość, że zostanie

25 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 415–416; Robertas Jurgaitis, *Lietuvos Didžioios Kunigaikštystės egzulantų...*, p. 37–39; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794): Spis*, red. Andrzej Rachuba, oprac. Andrzej Rachuba i Przemysław P. Romaniuk, przy współpr. Andrzeja Macuka i Jewgienija Aniszczenkii. Warszawa, 2004, p. 192–193; LMAVB, f. 139, b. 4087; p. 10–11; B. Radziwiłłowa do M. K. Radziwiłła, 3 lutego 1742, b.m., AGAD, AR, dz. IV, sygn. 638, k. 132; B. Radziwiłłowa do M. K. Radziwiłła, 2 marca 1742, b.m., AGAD, AR, dz. IV, sygn. 638, k. 131; LVIA, f. SA, b. 4754, l. 168–168v, 173–179v.

26 Андрэй Мацук, Аўгуст III і Трыбунал ВКЛ, in: *Ягелоны: дынастыя, эпоха, спадчына*, Мінск: Беларуская навука, 2007, p. 340–354; Андрэй Мацук, *Барацьба магнацкіх групак у ВКЛ (1717–1763 гг.)*, Мінск: Медысонт, 2010, p. 189–192, 213–214, 235–236.

on „skradziony” przez Żabów²⁷. Jednocześnie zwolennik „Familii” Antoni Przeździecki prosił Józefa Stanisława o pomoc przy wyborze na deputatów jego zwolenników na sejmiku starodubowskim²⁸. Najgorzej było na sejmiku smoleńskim, gdzie wileński koadiutor nie mógł nakłonić nikogo z „mocniejszych” szlachciców do ubiegania się o mandat deputacki od stronnictwa sapieżyńskiego. Nikt z miejscowych urzędników też nie chciał starać się o wybór. Wszyscy odmawiali obawiając się znacznego niebezpieczeństwa ze strony Radziwiłłów²⁹.

Ostatecznie sejmik gromniczny wileński został zerwany już podczas wyboru dyrektora, z inicjatywy Józefa Stanisława Sapiehy. Pomogli w tym Sapieże zwolennicy „Familii” na czele z Horainem i Sawaniewskim. Ta pomoc była potrzebna, gdyż większość na sejmiku mieli zwolennicy Radziwiłłów na czele z Andrzejem Abramowiczem i starostą inturskim Franciszkiem Tyzenhauzem, którzy „krwi rozlaniem grozili protestantom”. Sejmik smoleński też został zerwany podczas wyboru dyrektora, kiedy chciał nim zostać stolnik smoleński Michał Dylewski. Już po zachodzie słońca deputatami ogłosili się starosta kosański Hieronim Żaba i koniuszy smoleński Tadeusz Eydziatowicz. Wobec tych deputatów zwolennicy sapieżyńscy zanieśli protestację. Na sejmiku starodubowskim, wbrew planom Józefa Stanisława Sapiehy, obrano deputatami wojskiego starodubowskiego Andrzeja Strawińskiego i pisarza ziemskiego starodubowskiego Hrehorego Gimbuta. Z inicjatywy Sapiehy została zanesiona protestacja, ale zrobiono to już po wyborze dyrektora sejmikowego. To dało możliwość uznania sejmiku za odbyty. Tak się stało, gdyż namówiona przez Sapiechę do jego zerwania podczas wyboru dyrektora szlachta dała się „dość często praktykowanym sposobem przekupić”. Obiecujący służyć Sapiehom na tym sejmiku szlachcic Makarski zawiódł. Koadiutor wileński sam nie był na sejmiku, ale w jego imieniu o obiecanej protestacji przypomniał pisarz litewski Antoni Przeździecki. Jednak nie zrobiło to wrażenia na szlachcie, która zaprotestowała dopiero po wyborze dyrektora i nawet deputatów. Poza tym koadiutor wileński raczej nie liczył na protestację, ale spróbował jej uznania przez dyrektora sejmikowego Biszpinga, aby ten nie wydał kredensu wybranym deputatom. Jednak Biszping nie chciał blokować wydania kredensu. W końcu deputatami zostali wojski starodubowski Andrzej Strawiński i zwolennik radziwiłłowski, pisarz ziemski starodubowski Hrehory Gimbut. Sapiehowie mogli zorganizować wybór Matuszewicza (prawdopodobnie Józefa Matuszewicza) lub marszałkowica starodubowskiego Bolesława Biszpinga, ale kandydatura Strawińskiego wydawała

27 Andrej Macuk, Міхал Антоній і Юзаф Станіслаў Сапегі як кіраўнікі сапегынскай групы ў 40-х гг. XVIII ст., in: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*. T. 1: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski i Mariusz Sawicki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2018, p. 183.

28 LMAVB, f. 139, b. 3607, A. Przeździecki do J. S. Sapiehy, 1 stycznia 1743, Starzynki, p. 35.

29 LMAVB, f. 139, b. 4087, p. 87.

się być lepsza³⁰. To się sprawdziło, jako że udało się przeciągnąć na swoją stronę rodzinę Strawińskich. Andrzej Strawiński chciał zaspokoić protestację przeciwko swojemu wyborowi na deputata i obiecywał ustąpić w spornych sprawach sądowych podkanclerzemu litewskiemu Michałowi Czartoryskiemu. Jednocześnie obiecywał służyć w interesie Sapiechów. Na pewno na jego stanowisko miały wpływ sejmiki elekcyjne starodubowskie, gdzie Andrzej Strawiński został kandydatem na podsędkę starodubowskiego. Teraz potrzebował poparcia w otrzymaniu przywileju od sojusznika Sapiechów, podkanclerzego litewskiego Michała Czartoryskiego. Z celem przeciągnięcia na swoją stronę wpływowej rodziny Strawińskich, Józef Stanisław Sapiecha proponował podkanclerzowi litewskiemu zapieczętować³¹ przywilej na urząd podkomorzego starodubowskiego dla innego ze Strawińskich, pisarza grodzkiego słonimskiego Florianiana. To miało pomóc w wystąpieniu przeciwko nabierającemu siły zwolennikowi radziwiłłowskiemu Hrehoremu Gimbutowi („zaczyna despotice na sejmikach exulantskich rządzić”), który też ubiegał się o ten urząd³². Miało to wzmocnić pozycję zwolenników sapieżyńskich i odpowiednio wpływy koadiutora wileńskiego na sejmikach starodubowskich.

Zakończenie kompromisem wszystkich spraw sądowych między Sapiechami a Radziwiłłami doprowadziło do współpracy głównych rodów magnackich w Księstwie w szeregach „wielkiej koalicji”. W kwestii wyborów na trzech sejmikach w Wilnie zaczęła się długi okres współpracy Józefa Stanisława Sapiechy z Radziwiłłami. W 1744 roku Józef Stanisław Sapiecha obiecał Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi pomoc w wyborze na sejmiku starodubowskim na posła na Sejm starosty pokutyńskiego Jana Antoniego Czarneckiego³³. Jednocześnie przy wyborze drugiego posła Horaina Józef Stanisław Sapiecha wraz z biskupem wileńskim Michałem Zienkowiczem odwiódł znaczną liczbę innych konkurentów od ubiegania się o mandat. Poza tym, po to, by na sejmiku smoleńskim Stanisław Burzyński został obrany na posła, koadiutor wileński musiał zgodzić się na poselstwo Antoniego Przeździeckiego z innego sejmiku egzulanckiego – starodubowskiego³⁴. Wojewodzina nowogródzka Barbara Radziwiłłowa też prosiła Sapiechów o wybór na posła na sejmiku starodubowskim swojego syna, starosty grodzkiego rzeczycykiego

30 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 416; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, p. 195, 197; LMAVB, f. 139, b. 4087, p. 111–111v; J. Łopaciński do M. Łopacińskiego, 6 lutego 1743, Wilno, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 1, l. 177; K. Eydziatowicz do M. K. Radziwiłła, 7 lutego 1743, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 3626, k. 4–5; M. Czartoryski do J. S. Sapiehy, 16 lutego 1743, Warszawa, LMAVB, f. 139, b. 4982, p. 46. LVIA, f. SA, b. 4755, l. 93–94v.

31 Co znaczyło potwierdzić prawnie pieczęcią podpisany przez króla przywilej.

32 LMAVB, f. 139, b. 4087, p. 112–113; M. Czartoryski do J. S. Sapiehy, 16 lutego 1743, Warszawa, LMAVB, f. 139, b. 4982, p. 46–47.

33 Biblioteka Jagiellońska (dalej BJ), sygn. 5006, k. 16.

34 BJ, sygn. 5006, k. 19.

Albrechta Radziwiłła³⁵. Jednak niedługo wszystko się zmieniło. Wyborów na sejmikach egzulanckich odtąd pilnował brat starosty grodzkiego rzeczywistego Jerzy Radziwiłł. Przy jego aktywnym zaangażowaniu („zawczasu starałem się”) udało się obrać na sejmiku starodubowskim posłami starostę pokucińskiego Jana Antoniego Czarneckiego i pisarza litewskiego Antoniego Przeździeckiego. Z kolei na sejmiku smoleńskim posłami zostali instygator litewski Stanisław Burzyński i referendarz litewski Antoni Dunin³⁶.

Józef Stanisław Sapieha wpływał też na treść instrukcji posłów z trzech sejmików w Wilnie³⁷. Jednak nie na jej całość, gdyż Sapieże nie udało się przeszkodzić włączeniu punktu przysłanego przez Biebersztejna odnośnie funkcjonowania poczty do instrukcji dla posłów smoleńskich i starodubowskich³⁸.

Znaczenie Józefa Stanisława Sapiehy dla „wielkiej koalicji” na trzech sejmikach w Wilnie dobrze pokazują wybory do Trybunału Litewskiego 1746 roku. Odbyły się one w atmosferze walki między zwolennikami „wielkiej koalicji” a zwolennikami koalicji Ogińskich, podskarbiego litewskiego Jana Sołłohuba i wojewody nowogrodzkiego Mikołaja Faustyna Radziwiłła. Józef Stanisław Sapieha tak ocenił tę walkę wyborczą do Trybunału między wymienionymi ugrupowaniami: „jeszcze nie pamiętam tak wczesnych i mocnych zabiegów przed sejmikami jak teraz”. Zgodnie z planem „wielkiej koalicji” Józef Stanisław Sapieha odpowiadał za trzy sejmiki w Wilnie, a także za sejmiki oszmiański i brasławski. Różnica polegała tylko na tym, że na sejmikach smoleńskim i starodubowskim to on miał uzgodnić kandydatów na deputatów, a na sejmiku wileńskim kandydaci zostali uzgodnieni przez innych liderów magnackich. Tymi kandydatami byli wojski litewski Dominik Sawaniewski, Józef Bohusz i łowczy wileński Stanisław Narbut³⁹.

Zgodnie z planem „wielkiej koalicji” na trzech sejmikach w Wilnie to koadiutor wileński podjął konkretne działania mające doprowadzić do wyboru uzgodnionych deputatów. Największa praca była do wykonania przy wyborach na sejmiku wileńskim, jako że obrany tam deputat miał zostać pisarzem kadencji litewskiej. Choć „wielka koalicja” ustaliła możliwych deputatów, a Sawaniewski został wyznaczony jako kandydat na stanowisko pisarza kadencji litewskiej, pojawiło się wielu innych konkurentów do mandatów: cześnik wileński Jan Monkiewicz, starosta inturski Franciszek Tyzenhauz, wojski wileński Michał Horodeński. To

35 J. Łopaciński do M. Łopacińskiego, 15 czerwca 1744, Wilno, LVIA. f. 1135, ap. 14, b. 1, l. 252v.

36 S. Radziwiłł do M. K. Radziwiłła. 26 sierpnia 1744, Wilno, AGAD, AR, dz. IV, sygn. 217, k. 46.

37 BJ, sygn. 5006, k. 17.

38 BJ, sygn. 5006, k. 19.

39 Zofia Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej, 1743–1752*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1983, p. 217–218; Андрей Мацук, Планы магнатских группировок на избирательные кампании в правление Августа III, in: *XVIII amžiaus studijos*, T. 7: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Giminė. Bendrija. Grupuoė*, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2021, p. 57; J. S. Sapieha do M. K. Radziwiłła, 22 stycznia 1746, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 13844, cz. 2, k. 3.

mogło doprowadzić do zerwania sejmiku. Ponadto Michał Horodeński starał się też o stanowisko pisarza kadencji litewskiej. Z kolei Monkiewicz był przeciwny wyborowi Sawaniewskiego. Stwarzało to dodatkowe kłopoty dla koadiutora wileńskiego na tym sejmiku. Był zmuszony zwrócić się o pomoc do Michała Kazimierza Radziwiłła i Michała Czartoryskiego. Radziwiłł zmusił Horodeńskiego do rezygnacji z ubiegania się o wybór na deputata na sejmiku wileńskim. Czartoryski przez Jana Horaina obiecywał przekonać Monkiewicza, by nie przeszkadzał Sawaniewskiemu i zrezygnował z konkurowania. Jednocześnie Józef Stanisław Sapieha zażądał od zwolennika sapieżyńskiego Wizgierda, by przestał wspierać Monkiewicza w tej konkurencji⁴⁰.

Dużo pracy miał koadiutor wileński również z wyborami na sejmikach smoleńskim i starodubowskim. Zgodnie z planami „wielkiej koalicji” Józef Stanisław Sapieha prosił Michała Czartoryskiego o listy do przyjaciół tego z poleceniem, żeby oni uzgodnili z koadiutorem wileńskim wybory na sejmikach starodubowskim i smoleńskim. Osobliwie prosił o list Jerzego Flemminga do koniuszego smoleńskiego Tadeusza Eydziatowicza, który miał silne wpływy na sejmiku smoleńskim. W tym czasie Józef Stanisław Sapieha zaczął uważać za dobrego kandydata na pisarza kadencji ruskiej Mikołaja Łopacińskiego. Jako najbardziej sprzyjającym miejscem dla wyboru Łopacińskiego na deputata koadiutor wileński widział sejmiki egzulanckie lub braślawski⁴¹.

Wielkie obawy u Józefa Stanisława Sapięhy wywołały pogłoski, że zwolennik przeciwnego ugrupowania, Stanisław Łopot, przekonany o niemożności wybrania na deputata na sejmiku nowogródzkim, postanowił starać się o mandat na sejmiku smoleńskim. Pogłoski zostały potwierdzone informacją marszałka wołkowyskiego Stefana Olędzkiego o rozdawaniu z rozkazu Łopota pieniędzy egzulantom, którzy mieszkali między Kownem a Sapieżyszkami. Dlatego konieczne było pilnowanie wyborów na sejmikach egzulanckich⁴². Koadiutor wileński prosił Czartoryskiego o obserwację wyborów na sejmikach starodubowskim i smoleńskim oraz o wysłanie listu do wpływowego miejscowego zwolennika „Familii”, koniuszego smoleńskiego

40 Андрэй Мацук, *Барыцьба магнацкіх групак у ВКЛ (1717–1763 гг.)*, Мінск: Медысонт, 2010, р. 271–272.

41 M. Czartoryski do J. S. Sapięhy, 16 września 1745, Wołczyn, LMAVB, f. 139, b. 4982, р. 101; M. Czartoryski do J. S. Sapięhy, 30 listopada 1745, Wołczyn, LMAVB, f. 139, b. 4982, р. 103; M. Czartoryski do J. S. Sapięhy, 16 grudnia 1745, Wołczyn, LMAVB, f. 139, b. 4982, р. 106; M. Massalski do J. S. Sapięhy, Wołczyn, 2 listopada 1745, LMAVB, f. 139, b. 2711, р. 143–143v; M. A. Sapięha do J. S. Sapięhy, 11 listopada 1745, Ołyka, LMAVB, f. 139, b. 4062, р. 361–361v; BN, BOZ, sygn. 941, k. 350, 415; BJ, sygn. 5006, k. 160, 165, 177, 180–181, 202–204, 223–224; Więcej o wpływach Flemminga na sejmikach w Wilnie: Андрэй Мацук, Юры Флемінг сярод магнатаў ВКЛ у панаванне Аўгуста III, in: *W służbie obcych monarchów i państw*, pod red. T. Ciesielskiego, Warszawa: DiG, 2015, р. 215–216.

42 S. Olędzki do J. S. Sapięhy, 28 grudnia 1745, Moczulna, LMAVB, f. 139, b. 3131, р. 12.

Tadeusza Eydziatowicza, aby ten pomógł udaremnić plany Łopota⁴³. Co więcej, Stanisław Łopot osobiście przyjechał prosić o poparcie Józefa Stanisława Sapiehy. Koadiutor wileński ostrzegł Łopota przed konkurencją w staraniach o mandat oraz że „tego dnia będę złego humoru i mogę choć i nie chcąc jam zaszkodzić”. Po takiej odpowiedzi Łopot wyjechał z Wilna, ale Józef Stanisław Sapieha obawiał się, że jeszcze się zjawi na sejmikach egzulanckich lub brasławskim⁴⁴. Jak widać, decydujące było stanowisko koadiutora wileńskiego, jako że bez jego zgody nie można było zostać deputatem na sejmikach egzulanckich.

Ostatecznie na sejmiku wileńskim wszyscy trzej konkurenci (Sawaniewski, Bohusz i Narbut) zostali deputatami. To z kolei doprowadziło do długotrwałych negocjacji między magnatami „wielkiej koalicji”, by jeden z deputatów zrezygnował z mandatu⁴⁵. Sejmik smoleński został zerwany podczas wyborów dyrektora. Według oceny Józefa Stanisława Sapiehy, dobrze się stało, gdyż mogli być obrani wrodzy deputaci. Możliwe, że zerwanie nastąpiło na jego polecenie⁴⁶. Na sejmiku starodubowskim deputatami zostali Ignacy Łopaciński i Stanisław Przeździecki⁴⁷.

W 1746 roku zostały potwierdzone silne wpływy Józefa Stanisława Sapiehy na trzy sejmiki, które odbyły się w Wilnie. Lider dworskiego stronnictwa „Familii”, podkanclerzy litewski Michał Czartoryski zaproponował Michałowi Antoniemu Sapieżę mandat poselski z Wilna, co wiązało się z zagajaniem obrad na Sejmie przez pierwszego posła z Litwy. Musiało tak się stać, gdyż marszałek starej laski Tadeusz Ogiński został senatorem (kasztelanem trockim). W tej sytuacji wybór na sejmiku wileńskim był faktycznie wyborem kandydata na posła, który miał rozpocząć obrady Sejmu. Poparcie dla Michała Antoniego Sapiehy obiecywał również Michał Kazimierz Radziwiłł. Namawiał do tego brata także koadiutor wileński. Józef Stanisław Sapieha przygotował wybór Michała Antoniego na sejmiku wileńskim. Zapewnił, że jeśli łowczy litewski pojawi się w Wilnie, „jedni chętnie przyjmą Waszą Miłość, inni zaś, przestraszeni, nie będą się wtrącać”. Jednak obawiał się też sprzeciwu ze strony zwolenników radziwiłłowskich. Koadiutor wileński podejrzewał, że rywalizacja z Michałem Antonim Sapieżą o wybór na posła

43 BJ, sygn. 5006, k. 180–181.

44 Jednocześnie Sapieha obawiał się, że na te sejmiki może przyjechać i przy poparciu podskarbiego litewskiego Sołohuba starać się o wybór na deputata jeden z magnatów Ogińskich. J. Łopaciński do M. T. Łopacińskiego, 20 grudnia 1745, Wilno, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 1, l. 271; BJ, sygn. 5006, k. 213, 215.

45 Andrej Macuk, Wybór pisarzy Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40. XVIII w., in: *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek*, Warszawa–Opole: DiG, 2008, p. 113–115; Андрэй Машук, *Бараньба магнанцкіх групавак у ВКЛ (1717–1763 гг.)*, Мінск: Медысонт, 2010, p. 272. Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 417.

46 J. Łopaciński do M. Łopacińskiego, 7 lutego 1746, Wilno, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 1, l. 322v; J. S. Sapieha do J. F. Sapiehy, 12 lutego 1746, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 13844, cz. 2, k. 8–9; BJ, sygn. 5006, k. 229, 234.

47 BJ, sygn. 5006, k. 230, 234. LVIA, f. SA, b. 4758, l. 34–35v.

Abramowiczów i starosty inturskiego Franciszka Tyzenhauza zakończy się „politycznym” zerwaniem sejmiku wileńskiego. W takim przypadku Józef Stanisław Sapieha radził przyjechać do Wilna na kilka dni przed sejmikiem, a jeśli nie uda się usunąć wszystkich przeszkód na drodze do mandatu poselskiego, Michał Antoni Sapieha miał udać się na jeden z pozostałych sejmików województwa wileńskiego. Na wszelki wypadek Józef Stanisław Sapieha przygotował zapasowe miejsce dla Michała Antoniego Sapiehy na sejmikach w Brasławiu, Wilkomierzu i Oszmianie. Ze swojej strony Michał Kazimierz Radziwiłł prosił Józefa Stanisława Sapiechę o dopilnowanie wyboru przyjaznych posłów na trzech sejmikach wileńskich i wysłał do pomocy swojego przedstawiciela, pisarza ziemskiego starodubowskiego Hrehorego Gimbuta⁴⁸. W końcu jednak łowczy litewski, obawiając się skrytych intryg Radziwiłłów, wołał udać się na sejmik do Słonimia⁴⁹.

W Wilnie, dzięki usilnym staraniom Józefa Stanisława Sapiehy (jak sam ocenił sejmik wileński: „z wielką pracą skleiliśmy”), na posłów wybrano podwojewódzkiego wileńskiego Jana Horaina oraz starostę inturskiego Franciszka Tyzenhauza. Dopiero starania koadiutora wileńskiego pomogły w stłumieniu protestów szlachcica Ruszczyca przeciwko wyborowi Horaina. W tym samym czasie za pośrednictwem Sapiehy posłem został Franciszek Tyzenhauz, który musiał jednak obiecać, że nie będzie przeszkadzać przyszłemu wyborowi Andrzeja Abramowicza na pisarza ziemskiego wileńskiego. Było to w interesach stronnictwa Radziwiłłów. Za to bardzo wdzięczny był koadiutorowi wileńskiemu Michał Kazimierz Radziwiłł⁵⁰. Oprócz tego, Józef Stanisław Sapieha zadbał o to, aby w instrukcjach dla posłów wileńskich nie znalazł się żaden punkt przeciwko duchowieństwu⁵¹.

Na sejmiku starodubowskim Józef Stanisław Sapieha poparł wybór na posła starosty borciańskiego Antoniego Michała Paca oraz starosty orańskiego Michała Brzostowskiego. Co prawda koadiutor wileński jednocześnie przez swoich zwolenników przeciągnął obrady sejmiku o dwa dni, nie pozwalając na jego zakończenie. Powodem było to, że w przypadku ewentualnego zerwania sejmiku wilkomierskiego, na sejmik starodubowski miał zbiec i zostać obrany posłem starosta puński Aleksander Sapieha⁵². Posłami na sejmiku smoleńskim zostali instygator litewski Stanisław Burzyński i podstoli smoleński Karol Eydziatowicz⁵³. Wybory na sej-

48 AGAD, AR, dz. IV, sygn. 869, k. 459.

49 Андрэй Мацук, *Барацьба магнацкіх групав у ВКЛ (1717–1763 гг.)*, Мінск: Медысонт, 2010, р. 283–284; ВJ, Sygn. 5006, K. 329. Мацук Андрэй, Пасольскія соймкі Слонімскага павета ў панаванне Аўгуста III, in: *Да сваёй гісторыі: Сярэднявечча і Ранні Новы час. Зборнік навуковых артыкулаў прысвечаных памяці Паўла Лоўкі*, Смаленск: Інбелкульт, 2013, р. 106; ВJ, sygn. 5006, k. 338, 341, 345. BN, BOZ, sygn. 939, k. 426.

50 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 417; ВJ 5006, k. 351–352; BN, BOZ, sygn. 939, k. 427.

51 *Ibid.*

52 *Ibid.*, k. 428.

53 K. Eydziatowicz do M. K. Radziwiłła, 10 sierpnia 1746, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 3626, k. 10.

mikach egzulanckich w liście do Michała Kazimierza Radziwiłła Józef Stanisław Sapieha ocenił tak, że „pomyślny skutek nie siła nam kosztował pracy”⁵⁴. W liście do Michała Czartoryskiego koadiutor wileński twierdził, że łatwo też zorganizowałby wybór na tych sejmikach egzulanckich również rekomendowanego przez podkanczera litewskiego Józefa Sosnowskiego, który jednak nie przyjechał do Wilna⁵⁵.

Podczas kampanii trybunalskiej 1747 roku Józef Stanisław Sapieha ponownie pilnował wyborów na trzech sejmikach w Wilnie. Na sejmiku gromnicznym wileńskim udało się wybrać deputata zgodnie z propozycją, żeby kolegą cześnika wileńskiego Jana Monkiewicza został wojski wileński i sędzia grodzki wileński Michał Horodeński. Tak też się stało. Przed interwencją Sapiehy Michał Horodeński w żaden sposób nie zgadzał się na wybór na deputata Monkiewicza. Wspólny wybór Horodeńskiego i Monkiewicza dał możliwość uratowania sejmiku przed zerwaniem, choć jeszcze podczas wyboru dyrektora została podana protestacja. Józef Stanisław Sapieha był pewien, że uda się zaspokoić tę protestację dzięki staraniom Monkiewicza i zaleceniu Michała Kazimierza Radziwiłła, który chciał, by zostali wybrani deputaci wileńscy⁵⁶. Na sejmiku smoleńskim deputatami zostali Kazimierz Zagórski, wojski smoleński i pisarz grodzki nowogródzki Stanisław Łopot. Wybór tego ostatniego był niespodziewany, jako że był to jeden z czołowych zwolenników radziwiłłowskich i miał ubiegać się o urząd pisarza kadencji ruskiej, co było wbrew wcześniejszym ustaleniom między stronnictwami magnackimi. Wybór Łopota był możliwy tylko dzięki temu, że na to zgodził się koadiutor wileński Józef Stanisław Sapieha⁵⁷. W rzeczywistości, według Sapiehy, wyglądało to inaczej, ponieważ Łopot samodzielnie uzyskał poparcie „sekretnie ledwo nie wszystkich smolanów” i niespodziewanie wieczorem przed sejmikiem przyjechał do Wilna i następnego dnia został obrany deputatem i „uczynioną na siebie na protestacją wielkim kosztem uspokoił”⁵⁸. Jednak w rzeczywistości ten wybór był możliwy tylko przy poparciu Józefa Stanisława Sapiehy, który mógł sprzeciwić się jemu, co już zrobił w poprzednich latach, w roku 1739 i 1746.

W 1747 roku odbyły się sejmiki elekcyjne wileńskie. Główną kwestią dla magnatów był wybór pisarza ziemskiego wileńskiego, który zasiadał też w Trybunale Litewskim w charakterze pisarza wileńskiej kadencji. Radziwiłłowie

54 BJ, sygn. 5006, k. 351.

55 *Ibid.*, k. 353.

56 Zofia Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej, 1743–1752*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1983, p. 226–227; Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 417–418; Andrej Macuk, Мiхал Антонiй i Юзаф Станiслаў Сапегi як кiраўнiкi сапегынскай групыкi ў 40-х гг. XVIII ст., in: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*. T. 1: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski i Mariusz Sawicki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2018, p. 189; BJ, sygn. 5006, k. 453–455.

57 J. S. Sapieha do M. A. Sapiehy, 4 marca 1747, Wilno, LMAVB, f. 139, b. 4040, p. 55v; J. Łopaciński do M. A. Sapiehy, 21 kwietnia 1747, Wilno, LMAVB, f. 139, b. 2556, p. 7v.

58 BJ, sygn. 5006, k. 453.

chcieli przymusić na ten urząd stolnika wileńskiego Andrzeja Abramowicza. O poparcie dla Abramowicza prosił Józefa Stanisława Sapiechę Michał Kazimierz Radziwiłł jeszcze przed swoim przyjazdem do Wilna⁵⁹. Koadiutor wileński dobrze rozumiał znaczenie pisarza ziemskiego wileńskiego i chciał utrzymywać sojusz z Radziwiłłami. Dlatego pomógł Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi przy wyborze wileńskich ziemskich urzędników na sejmikach elekcyjnych⁶⁰. To dało Józefowi Stanisławowi Sapieżę dominację na trzech sejmikach w Wilnie. Inna rzecz, że odbyło się to przy poparciu zwolenników Radziwiłłów.

Współpraca z Radziwiłłami trwała też dalej. Na sejmiku gromnicznym wileńskim 1748 roku Józef Stanisław Sapieha bardzo usilnie starał się o wybór przychylnych deputatów ze względu na dużą liczbę konkurentów. W rezultacie udało mu się przeprowadzić wybory na deputatów stolnika wileńskiego Andrzeja Abramowicza i strażnika wileńskiego Antoniego Towiańskiego, choć „wielkie zachodziły trudności”. Bardzo pomagał mu dyrektor tego sejmiku oraz sędzia grodzki brasławski Nikodem Giecewicz. Za to koadiutor wileński obiecał Giecewiczowi w imieniu Radziwiłła uzyskanie jednego z urzędów grodzkich wileńskich⁶¹. Na prośbę Michała Kazimierza Radziwiłła koadiutor wileński starał się o wybór na deputata na sejmiku smoleńskim Wiktora Chelchowskiego⁶². Zgodnie z planem koalicji magnackiej Sapiechów, Radziwiłłów i Czartoryskich na sejmiku starodubowskim Józef Stanisław Sapieha zorganizował wybór na deputatów surogatora ziemskiego połockiego Konstantego Swołyńskiego i Michała Łaniewskiego Wołka. Wyboru tego ostatniego Sapieha dokonał wbrew własnej woli, ale na prośbę Radziwiłła⁶³. Wzmocniło to współpracę z Radziwiłłami.

Michał Kazimierz Radziwiłł znowuż wbrew ustaleniom w „wielkiej koalicji” przymusił swojego zwolennika na urząd pisarza kadencji ruskiej Trybunału

59 BJ, sygn. 5006, k. 677; Zofia Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej, 1743–1752*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1983, p. 225; Андрэй Мацук, Элекцыйныя соймікі ў панаванне Аўгуста III (1735–1763 гг.), in: *Парламентарызм у Вялікім Княстве Літоўскім у XVIII стагоддзі. Актуальныя праблемы гісторыі і культуры*, выпуск 2, Мінск: Беларуская навука, 2020, p. 138–142.

60 Zofia Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej, 1743–1752*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1983, p. 227; BN, BOZ, sygn. 941, k. 462.

61 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 418; Andrzej Macuk, Міхал Антоній і Юзаф Станіслаў Сапегі як кіраўнікі сапезжынскай групы ў 40-х гг. XVIII ст., in: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*. T. 1: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski i Mariusz Sawicki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2018, p. 193.

62 Andrzej Macuk, Міхал Антоній і Юзаф Станіслаў Сапегі як кіраўнікі сапезжынскай групы ў 40-х гг. XVIII ст., in: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*. T. 1: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski i Mariusz Sawicki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2018, p. 193.

63 Andrzej Macuk, Міхал Антоній і Юзаф Станіслаў Сапегі як кіраўнікі сапезжынскай групы ў 40-х гг. XVIII ст., in: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*. T. 1: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski i Mariusz Sawicki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2018, p. 193.

Litewskiego. To doprowadziło do rozerwania „wielkiej koalicji” i do konfliktu między Radziwiłłami i „Familią”⁶⁴. Jak stwierdził Józef Stanisław Sapieha przed sejmikami poselskimi 1748 roku: „ułożyłem sobie plan pod czas tych sejmików, nic nie czynić takiego, co by mogło laedere Czartoryskich”⁶⁵. Oprócz tego, Sapieha odwiedził Michała Kazimierza Radziwiłła w Niemieżu, gdzie uzgodnili plany wyboru posłów na sejmiki i wysłali stosowne pisma do swoich zwolenników⁶⁶. Jednym z efektów układu z Radziwiłłami był wybór Józefa Stanisława Sapiehy na dyrektora sejmiku wileńskiego poselskiego⁶⁷. Posłami na ten sejmik zostali syn hetmana wielkiego litewskiego Janusz Radziwiłł i podkomorzy wileński Jan Horain. Samo zgromadzenie odbyło się „bardzo spokojnie”. Obecny w Wilnie lider „Familii”, podskarbi litewski Jerzy Flemming nie odważył się wystąpić przeciwko takiej koalicji i poparł kandydaturę Józefa Stanisława Sapiehy na dyrektora⁶⁸. Oprócz tego Sapieha wraz z Michałem Kazimierzem Radziwiłłem opracowali tekst instrukcji dla posłów wileńskich w taki sposób, aby nie znalazł się w niej zapis przeciwko duchowieństwu. Z inicjatywy koadiutora wileńskiego usunięto też z instrukcji wileńskiej punkt dotyczący skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego, który zawarty był w poprzedniej wersji. Za to wdzięczny był Sapieże podskarbi litewski Jerzy Flemming⁶⁹. Po sejmiku poselskim odbył się sejmik gospodarski wileński pod dyrekcją koadiutora wileńskiego. Na nim nowo wybrani i uprzywilejowani urzędnicy ziemscy wileńscy, jak również urzędnicy grodzcy wileńscy, oddali swoje przywileje dyrektorowi sejmiku i zajęli swoje miejsca⁷⁰. Faktycznie te sejmiki potwierdziły sojusz Józefa Stanisława Sapiehy z Radziwiłłami i odpowiednio ich wspólną dominację na trzech sejmikach w Wilnie.

Jednak trwało to niedługo. Po ożenieniu się w 1748 roku Michała Antoniego Sapiehy z córką Michała Czartoryskiego Aleksandrą Sapiehowie zostali częścią „Familii”. Od tego czasu Józef Stanisław Sapieha na trzech sejmikach w Wilnie głównie pilnował interesów „Familii”, choć też pozostawał w dobrych relacjach z Michałem Kazimierzem Radziwiłłem. W wyborach na Trybunał Litewski 1750

64 Andrej Macuk, Wybór pisarzy Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40. XVIII w., in: *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek*, Warszawa–Opole: DiG, 2008, p. 123–124.

65 BN, BOZ, sygn. 941, k. 489.

66 *Ibid.*, k. 490.

67 J. Łopaciński do A. Sapiehy, 17 sierpnia 1748, Wilno, ЛНБ, ф. 103, воп. 1, nr 5244, л. 2.

68 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 418; Andrej Macuk, Мiхал Антонiй i Юзаф Станiслаў Сапегi як кiраўнiкi сапегынскай групoўкi ў 40-х гг. XVIII ст., in: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*. T. 1: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski i Mariusz Sawicki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2018, p. 197; BN, BOZ, sygn. 939, k. 490.

69 Andrej Macuk, Мiхал Антонiй i Юзаф Станiслаў Сапегi як кiраўнiкi сапегынскай групoўкi ў 40-х гг. XVIII ст., in: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*. T. 1: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski i Mariusz Sawicki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2018, p. 198.

70 BN, BOZ, sygn. 939, k. 491.

roku mieli brać udział dwaj młodzi synowie Michała Kazimierza Radziwiłła, Janusz i Karol Stanisław. Radziwiłłowie z „Familią” ustalili, że marszałkiem tego Trybunału Litewskiego będzie starosta grodzki rzeczycki Albrycht Radziwiłł. W połowie stycznia 1750 roku Józef Stanisław Sapieha obiecał pomoc dla „Familii” na wszystkich „sejmikach wileńskich” z wyjątkiem właśnie sejmiku wileńskiego⁷¹. Ogółem koadiutor wileński próbował wybrać przychylnych deputatów na sejmikach smoleńskim, starodubowskim i trockim⁷². Przy tym udało mu się współpracować ze zwolennikami radziwiłłowskimi. Jednocześnie Józef Stanisław Sapieha obawiał się zerwania sejmików w Wilnie i dlatego za pośrednictwem Andrzeja Abramowicza prosił o przyjazd na nie samego Michała Kazimierza Radziwiłła⁷³.

Michał Kazimierz Radziwiłł wiele uwagi poświęcił trzem sejmikom, które miały odbyć się w Wilnie. Radziwiłł był zdziwiony, że jawny stał się jego plan wyborów i poinformował Andrzeja Abramowicza o nowym kandydacie, który miał zostać deputatem w Wilnie. Jednocześnie prosił Abramowicza o uzgodnienie z koadiutorem wileńskim, aby sejmiki wileński, smoleński i starodubowski odbyły się i nie zostały zerwane⁷⁴. Michał Kazimierz Radziwiłł bardzo potrzebował pomocy Sapiehy na sejmikach egzulanckich. Zgadzał się nawet na pewne ustępstwa wobec koadiutora wileńskiego w stosunku do innych sejmików powiatowych. Prowadząc negocjacje w imieniu stronnictwa Radziwiłłów w sprawie sejmików w Wilnie, pisarz ziemski wileński Andrzej Abramowicz okazał nawet list Radziwiłła do Józefa Stanisława Sapiehy. Według niego Michał Kazimierz Radziwiłł obiecywał nie przeszkadzać wyborowi na deputata Mikołaja Łopacińskiego, kiedy koadiutor wileński popiera wybory deputatów z „dobrymi sentymentami”⁷⁵. Oprócz tego, od Radziwiłła do Wilna został wysłany wojskowy regent Trzcziński, który miał przekazać rozkazy odnośnie miejscowych sejmików podkomorzemu smoleńskiemu Antoniemu Chrapowickiemu i podkomorzemu starodubowskiemu Hrehoremu Gimbutowi, jak też prowadzić rokowania dotyczące sejmików w Wilnie z Józefem Stanisławem Sapiehą⁷⁶. Jednak później, w związku ze zmianą poprzedniego planu Radziwiłłów, zostały wprowadzone też zmiany na trzech sejmikach w Wilnie. O tym Michał Kazimierz Radziwiłł 4 lutego 1750 roku poinformował swojego przedstawiciela Trzczińskiego, miejscowych liderów zwolenników

71 Zofia Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej, 1743–1752*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1983, p. 321–322; M. Czartoryski do M. A. Sapiehy, 17 stycznia 1750, Wołczyn, BN, sygn. 3285, cz.1, k. 68v; J. Łopaciński do M. Łopacińskiego, 3 stycznia 1750, Wilno, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 2, l. 225.

72 J. S. Sapieha do M. A. Sapiehy, 14 lutego 1750, Wilno, LMAVB, f. 139, b. 4040, p. 71.

73 A. Abramowicz do M. K. Radziwiłła, 15 stycznia 1750, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 10, k. 77–78; A. Abramowicz do M. K. Radziwiłła, 1 lutego 1750, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 10, k. 80–81.

74 AGAD, AR, dz. IV, sygn. 872, k. 121–123.

75 J. Łopaciński do M. Łopacińskiego, 5 lutego 1750, Wilno, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 2, l. 229.

76 AGAD, AR, dz. IV, sygn. 872, k.162–163, 166.

radziwiłłowskich i koadiutora wileńskiego Józefa Stanisława Sapiechę⁷⁷. Zmiany nie dotyczyły wyboru na sejmikach egzulanckich Jana Jabłońskiego i Hrehorego Gimbuta, którym pomagał Józef Stanisław Sapieha⁷⁸.

Między Radziwiłłami a „Familiją” toczyła się zacięta walka o wybory deputatów na wszystkich sejmikach Księstwa. Chodziło o uzyskanie większości wśród sędziów trybunalskich. Nie ominęła ta walka również sejmików w Wilnie. Sejmik wileński został zerwany z inicjatywy chorążego wileńskiego Franciszka Tyzenhauza, choć ten zaprzeczał podobnym oskarżeniom. Według zwolennika Radziwiłłów Andrzeja Abramowicza sejmiki egzulanckie zakończono „pomyślnie przy wielkim dołożeniu się jw. jmc. księdza koadiutora”. Sejmik smoleński zakończył się kompromisem i deputatami zostali zwolennik „Familii”, sędzia ziemski smoleński Karol Eydziatowicz oraz zwolennik Radziwiłłów, cześnik nowogródzki Jan Jabłoński. Na sejmiku starodubowskim Józef Stanisław Sapieha miał popierać wybór na deputata podsejdy starodubowskiego Jakuba Woynę Orańskiego, za którego prosił podkanclerzy litewski Michał Czartoryski⁷⁹. Ostatecznie udało się to zorganizować. Inna rzecz, że jego kolegą został obrany zwolennik radziwiłłowski, podkomorzy starodubowski Hrehory Gimbut⁸⁰. Możemy zatem mówić, że sejmik starodubowski też zakończył się kompromisem.

Po raz kolejny widzimy duże wpływy Józefa Stanisława Sapiehy na trzech sejmikach w Wilnie w sojuszu z Radziwiłłami. Przy tym koadiutor wileński występował na tych sejmikach w interesie „Familii”. W oparciu o jego wpływy Sapiehowie postanowili przeprowadzić wybór na posła oboźnego litewskiego Aleksandra Sapiehy. Oczywiście, że za mandat bratanka odpowiadał Józef Stanisław Sapieha. Właśnie dzięki niemu udało się uzyskać poparcie dla kandydatury oboźnego litewskiego od wpływowego chorążego wileńskiego Franciszka Tyzenhauza. Po pertraktacjach udało się osiągnąć również zgodę na to Michała Kazimierza Radziwiłła, przy ustaleniu, że kolegą Aleksandra Sapiehy zostanie zwolennik radziwiłłowski, sędzia ziemski wileński Michał Horodeński. Z kolei podwojewodzi wileński Jerzy Abramowicz miał zostać posłem przy poparciu Sapiehy na sejmiku smoleńskim⁸¹.

W końcu Józefowi Stanisławowi Sapieże udało się przeforsować wybór na wileńskiego posła bratanka Aleksandra Sapiechę. Razem z nim posłem, zgodnie umową z Radziwiłłami, został sędzia ziemski wileński Michał Horodeński. To jednak nie

77 AGAD, AR, dz. IV, sygn. 872, k.169–170, 172–173, 221–223.

78 J. S. Sapieha do M. K. Radziwiłła, 11 lutego 1750, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 13844, cz. 3, k. 74.

79 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 419; M. Czartoryski do M. A. Sapiehy, 17 stycznia 1750, Wólczyn, BN, sygn. 3285, k. 68v; F. Tyzenhauz do M. K. Radziwiłła, 14 lutego 1750, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 16715, k. 28–29; F. Tyzenhauz do M. K. Radziwiłła, 7 marca 1750, Intura, AGAD, AR, dz. V, sygn. 16715, k. 32–34; A. Abramowicz do M. K. Radziwiłła, 9 lutego 1750, Wilno, AGAD, AR, Dz. V, sygn. 10, k. 87–88.

80 *Deputaci Trybunatu Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, p. 225–226.

81 Андрэй Мацук, Выбары Сапегаў пасламі на сойм у панаванне Аўгуста III, in: *Архіварыус*, выпуск 15, Мінск, 2017, p. 264.

pomogło zapobiec protestacji zwolenników radziwiłłowskich przeciwko sejmikowi. Ze swojej strony dyrektor sejmiku Andrzej Abramowicz nie śpieszył się z wydaniem wybranym posłom instrukcji. To wszystko potwierdziło obawy Józefa Stanisława Sapiehy co do szczerości zwolenników radziwiłłowskich. Józefowi Stanisławowi Sapieże udało się przekupić szlachtę protestującą przeciwko sejmikowi wileńskiemu, która podpisała kredens wybranym posłom. Jednak Andrzej Abramowicz ociągał się z jego wydaniem. Powodem takiej działalności zwolenników radziwiłłowskich było to, że Jerzemu Abramowiczowi nie udało się uzyskać mandatu poselskiego na sejmiku smoleńskim, gdzie spodziewano się pomocy Józefa Stanisława Sapiehy. W końcu Radziwiłłowie postanowili nie przeszkadzać w wyborze na posła Aleksandra Sapiehy⁸². Na sejmikach egzulanckich posłami zostali: na smoleńskim – starosta bordiański Antoni Pac i pisarz skarbowy litewski Andrzej Zienkowicz, na starodubowskim – chorąży starodubowski Bolesław Biszping i sędzia ziemski Antoni Strawiński⁸³.

Konflikt udało się rozwiązać, ale jednocześnie pokazał on duże rozbieżności między Radziwiłłami i Sapiehami na trzech sejmikach w Wilnie. Od tego czasu bardziej rywalizowali między sobą niż współpracowali, jak to miało miejsce w przeszłości. Nie było w tym nic dziwnego, jako że Józef Stanisław Sapieha realizował na sejmikach interesy całej „Familii”, z którą Radziwiłłowie coraz bardziej zaczęli rywalizować o dominację w Księstwie. Zgodnie z planem „Familii” na trzech sejmikach gromnicznych 1752 roku w Wilnie Józef Stanisław Sapieha popierał wybór na deputata na sejmiku wileńskim Horaina (podkomorzego wileńskiego Jana Antonia lub horodniczego wileńskiego Michała). Jednak koadiutor wileński był kategorycznie przeciwny wyborowi Czyża lub Zaleskiego. Drugim deputatem w takim wypadku mógłby zostać Ciechanowiecki lub Szumski. Józef Stanisław Sapieha prosił brata Michała Antoniego o udzielenie mu więcej informacji o planach wyborczych na sejmikach smoleńskim i trockim. Obiecywał poparcie na sejmiku smoleńskim pisarzowi ziemskiemu smoleńskiemu Karolowi Piotrowskiemu⁸⁴. Jednocześnie postanowiono, że wybory na sejmiku starodubowskim trzeba uzgodnić z innym liderem „Familii”, Antoniem Przeździeckim⁸⁵.

82 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius: Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2016, p. 419; LMAVB, f. 17, B. 68, p. 39–44v; BJ; sygn. 6304, k. 30–34; Андрэй Мацук, Выбары Сапегаў пасламі на сойм у панаванне Аўгуста III, in: *Архіварыус*, выпуск 15, Мінск, 2017, p. 264–265.

83 LVIA, f. SA, b. 4762, l. 361–362v; Мацук Андрэй, *Павятовяыя соймкі ў сацыяльна-палітычным жыцці Вялікага Княства Літоўскага (1697–1764 гг.)*, Вільня: Logvino literatūros namai, 2023, p. 570.

84 Андрэй Мацук, Плары магнатских группировок на избирательные кампании в правление Аугуста III, in: *XVIII amžiaus studijos*, T. 7: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Giminė. Bendrija. Grupuoė*, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2021, p. 63; J. S. Sapieha do M. A. Sapiehy, 31 grudnia 1751, b.m., LMAVB, f. 139. b. 4040, p. 100–100v; J. S. Sapieha do M. A. Sapiehy, 26 grudnia 1751, Wilno, LMAVB, f. 139. b. 4040, p. 102; LMAVB, f. 139, b. 4087, p. 6, 15, 20–20v.

85 Idem, Плары магнатских группировок на избирательные кампании в правление Аугуста III, in: *XVIII amžiaus studijos*, T. 7: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Giminė. Bendrija. Grupuoė*, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2021, p. 65.

Ostatecznie sejmik gromniczny wileński 1752 roku został zerwany z powodu kłótni między ciwunem wileńskim Józefem Tyszkiewiczem a urzędnikami ziemskimi o to, kto miał zagajać. Sam Józef Stanisław Sapieha wierzył ciwunowi wileńskiemu, że ten obiecał nie bywać już na sejmiku wileńskim, gdyby otrzymał możliwość go zagaic. Jednocześnie zgodnie z planem Józefa Stanisława Sapiehy sejmik smoleński zakończył się pomyślnie i deputatami zostali starosta szuneliski Eustachy Chrapowicki i Karol Piotrowski. Wydawało się, że sejmik starodubowski zostanie zerwany, ale Sapieże udało się go pomyślnie doprowadzić do końca i deputatami zostali rotmistrz starodubowski Komar i sędzia grodzki smoleński Piotr Frąckiewicz⁸⁶.

Po śmierci Jana Fryderyka Sapiehy (6 lipca 1751 r.) wolny był urząd kanclerza litewskiego. Miał go dostać Michał Czartoryski, a głównym kandydatem na urząd podkanclerzego litewskiego po nim był wojewoda podlaski Michał Antoni Sapieha. Józef Stanisław Sapieha popierał brata w tej konkurencji. W kampanii poselskiej 1752 roku na Litwie główną kwestią było nie to, kto zostanie posłem, ale umieszczenie w instrukcjach rekomendacji dla urzędu podkanclerzego litewskiego. Wrogie „Familii” stronnictwo Radziwiłłów i nowe dworskie ugrupowanie marszałka nadwornego koronnego Jerzego Mniszka wystawiło kontrkandydatem dla Michała Antoniego Sapiehy wojewodę mścisławskiego Ignacego Sapiechę (z kodeńskiej gałęzi rodu Sapiehów)⁸⁷. Józef Stanisław Sapieha nadzorował zatem sejmiki w Wilnie nie tylko w odniesieniu do kandydatur posłów, ale też z celem zamieszczenia w instrukcji poselskiej potrzebnej rekomendacji brata i przeszkodzenia podobnej rekomendacji Ignacego Sapiehy. Kandydatami na posłów na sejmiku wileńskim byli podczaszy litewski Karol Stanisław Radziwiłł i chorąży wileński Franciszek Tyzenhauz (o wybór którego koadiutora wileńskiego prosił brat Michał Antoni Sapieha). Konkurentem do mandatu poselskiego na tym sejmiku był również pisarz ziemski wileński Andrzej Abramowicz, ale było jasne, że ustąpi on na żądanie Radziwiłłów. Tak się też stało. Abramowicz dalej konkurował o poselstwo z sejmiku smoleńskiego. Józef Stanisław Sapieha zgodził się, by był on jedynym posłem z sejmiku smoleńskiego. Kolegą Abramowicza miał być zwolennik sapieżyński. W końcu lepszym kandydatem okazał się czolowy zwolennik sapieżyński, instygator litewski Mikołaj Łopaciński. Na sejmiku starodubowskim kandydatami byli Antoni Przeździecki i starosta grodzki starodubowski Tomasz Straszewicz⁸⁸. Według

86 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 419; *Deputaci Trybunatu Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, p. 232–233; J. S. Sapieha do M. A. Sapiehy, 18 lutego 1752, Wilno, LMAVB, f. 139, b. 4040, p. 118; Protestacja przeciwko wyborowi na dyrektora sejmiku starodubowskiego pisarza litewskiego Antoniego Przeździeckiego, LVIA, f. SA, b. 4764, l. 87–88.

87 Więcej o tym: Мацук Андрэй, Барацьба магнацкіх групав за ўрад падканцлера ВКЛ у 1752 г., in: *Весті НАН Беларусі. Сер. гуманіт. навук*, 2010, №1, p. 57–64.

88 J. Łopaciński do M. Łopacińskiego, 1 lipca 1752, Ponary, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 3, l. 187–187v; M. A. Sapieha do J. S. Sapiehy, 13 sierpnia 1752, Dereczyn, LMAVB, f. 139, b. 4063, p. 435; M. A. Sapieha do J. S. Sapiehy, 29 lipca 1752, Słonim, LMAVB, f. 139, b. 4063, p. 441–441v; J. S. Sapieha do M. A. Sapiehy, 12 sierpnia 1752, Wilno, LMAVB, f. 139, b. 4040, p. 114–114v; Андрэй Мацук,

planów „Familii” na sejmiku smoleńskim było trzech kandydatów: podkomorzy smoleński Antoni Chrapowicki, instygator litewski Mikołaj Łopaciński i Chreptowicz, a na sejmiku starodubowskim dwaj kandydaci: referendarz litewski Antoni Przeździecki i starosta grodzki starodubowski Tomasz Straszewicz⁸⁹.

Zgodnie z umową na sejmiku wileńskim posłami zostali podczaszy litewski Karol Stanisław Radziwiłł i chorąży wileński Franciszek Tyzenhauz. Pewne zmiany zaszły w odniesieniu do sejmików egzulanckich. Na sejmiku smoleńskim posłami zostali instygator litewski Mikołaj Łopaciński i podkomorzy smoleński Antoni Chrapowicki, a na sejmiku starodubowskim – starosta grodzki starodubowski Tomasz Straszewicz i pisarz ziemski wileński Andrzej Abramowicz. Doszło do tego przy aktywnym udziale Józefa Stanisława Sapiehy. Michał Antoni Sapieha bardzo dziękował bratu za jego działalność na trzech sejmikach w Wilnie⁹⁰. Na nich w instrukcji dla posłów została zamieszczona rekomendacja Michała Antoniego Sapiehy na urząd podkanclerzego litewskiego. Co więcej, Józefowi Stanisławowi Sapieże udało się przeszkodzić presji Jerzego Abramowicza na dyrektora sejmiku wileńskiego Jana Horaina, żeby do instrukcji dla posłów razem z rekomendacją Michała Antoniego Sapiehy na urząd podkanclerzego litewskiego została też włączona podobna rekomendacja dla Ignacego Sapiehy⁹¹.

Następnymi sejmikami, które odbyły się, były sejmiki gromniczne 1753 roku. Sapiehowie nawet myśleli o wyborze na deputata na Trybunał Litewski 1753 roku elekta – wojewody połockiego Aleksandra Sapiehy. W tym wypadku Michał Antoni Sapieha wątpił, że uda się to przeprowadzić na trzech sejmikach w Wilnie. Na sejmiku wileńskim podsędek wileński Monkiewicz chciał zostać deputatem. Tego kandydata „boja się” Andrzej Abramowicz. Na sejmiku smoleńskim konkurował Antoni Łappa (który do niedawna jeszcze był koniuszym Józefa Stanisława Sapiehy). Na sejmiku starodubowskim szlachcic Załuski po kilku latach, kiedy był zmuszony ustąpić, teraz koniecznie chciał zostać deputatem, w przeciwnym wypadku grożąc zerwaniem sejmiku⁹².

-
- Планы магнатских группировок на избирательные кампании в правление Августа III, in: *XVIII amžiaus studijos*, T. 7: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Giminė. Bendrija. Grupuoė*, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2021, p. 66; O wybór posłem Franciszka Tyzenhauza na sejmiku wileńskim prosił Michała Kazimierza Radziwiłła również Michał Czartoryski, M. Czartoryski do M. K. Radziwiłła, 9 sierpnia 1752, Wolczyn, AGAD, AR, dz. V, sygn. 2579, cz. 4, k. 62.
- 89 Андрэй Мацук, Планы магнатских группировок на избирательные кампании в правление Августа III, in: *XVIII amžiaus studijos*, T. 7: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Giminė. Bendrija. Grupuoė*, sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2021, p. 66.
- 90 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškostis savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 419–420; AGAD, AR, dz. II, ks. 46, k. 574–584; LVIA, f. SA, b. 4764, l. 837–837v; *Акта Виленской Археографической комиссии*, т.13, Вильна: Тип. А.Г. Сыркина, 1886, p. 191–198, LVIA, f. SA, b. 115, l. 1259–1266; M. A. Sapieha do J. S. Sapiehy, 25 sierpnia 1752, Dereczyn, LMAVB, f. 139, b. 4063, p. 430.
- 91 J. S. Sapieha do M. A. Sapiehy, 24 września 1752, Wilno, LMAVB, f. 139, b. 4040, p. 127–127v; J. S. Sapieha do M. A. Sapiehy, 28 sierpnia 1752, Wilno na Antokolu, LMAVB, f. 139, b. 4040, p. 129–130.
- 92 LMAVB, f. 139, b. 4088, p. 181v.

W końcu udało się namówić Monkiewicza do rezygnacji z kandydowania, ale to nie uratowało sejmiku. Przyczyną zerwania była postawa Józefa Stanisława Sapiehy, który rozumiał, że strona przeciwna będzie mieć przyjaznego sobie deputata, a on ze strony sapieżyńskiej będzie mieć niepewną osobę. Ostatecznie koadiutor zgodził się, żeby sejmik wileński „padł i na tysiąc sztuk rozleciał się”. Na sejmiku smoleńskim udało się Sapieżę doprowadzić do wyboru starosty białskiego Franciszka Żaby i podkomorzego smoleńskiego Mikołaja Chrapowickiego. Powiodło się to z trudem, jako że wobec Żaby szlachta była wrogo nastawiona za jego nieuczciwe oświadczenie, że nikomu „nic nie da”. Zostało to odebrane tak, że jest „niegrzeczny i nie chce kłaniać się” szlachcie. Chrapowicki miał poparcie jedynie koadiutora wileńskiego, ponieważ jego protektor kasztelan smoleński Stanisław Burzyński „chorował na nogę i nie mógł być na sejmiku”. W końcu Żaba nawet obiecał służyć interesom „Familii” w Trybunale Litewskim. Na ile to było szczere, nie wiadomo, gdyż zwolennicy radziwiłłowscy popierali też wybór deputatów smoleńskich, zwłaszcza Chrapowickiego. Na sejmiku starodubowskim deputatami zostali rotmistrz starodubowski Antoni Łappa i Tadeusz Wańkowicz. Pierwszy wcześniej był sługą koadiutora wileńskiego i Józef Stanisław Sapieha ręczył za niego. Jednak został deputatem nie przy poparciu Sapiehy, a dzięki swoim krewnym. Ponadto udało się zmusić do rezygnacji zwolennika Radziwiłłów, Załuskiego. Referendarz litewski Antoni Przeździecki doprowadził do tego, że drugim deputatem został Wańkowicz. Stało się tak, że na prośbę Józefa Stanisława Sapiehy zrezygnował inny konkurent, szlachcic Mikosza. Jednocześnie Sapieha dziękował nowemu staroście grodzkiemu starodubowskiemu Krzysztofowi Teobaldowi Zawiszy, który zrezygnował z poparcia dla szlachcica Mikoszy, ale nie zerwał z tego powodu sejmiku⁹³. Sejmiki ponownie ukazały duże wpływy Józefa Stanisława Sapiehy, jako że decydował o ich zerwaniu lub o wyborze deputatów. Michał Czartoryski dziękował za wybory na nich i doceniał „zwykle były doskonałe ułożenia” koadiutora wileńskiego⁹⁴.

W kampanii trybunalskiej 1754 roku sejmiki egzulanckie były traktowane jako miejsce ewentualnego wyboru na deputata kandydata na marszałkowsstwo trybunalskie Ludwika Platera. W istocie już na początku 1754 roku Józef Stanisław Sapieha miał wątpliwość, że uda się to przeprowadzić na sejmikach w Wilnie ze względu na przeszkody wrogiego stronnictwa magnackiego. Poza tym na sejmiku wileńskim Józef Stanisław Sapieha napotkał znaczne przeszkody ze strony Abramowiczów. Apelowali oni do szlachty używając popularnego hasła niechęci „województwa górnego” do zerwania sejmików przez tę samą siłę. Oczywiście, jako ta siła był rozumiany Józef Stanisław Sapieha i jego zwolennicy. Możliwym skutkiem takich apeli

93 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 420. *Deputaci Trybunatu Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, p. 235–236. LMAVB, f. 139, b. 4088, p. 185v–187v;

J. Abramowicz do M. K. Radziwiłła, 8 lutego 1753, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 18, k. 71–72.

94 M. Czartoryski do J. S. Sapiehy, 28 lutego 1753, Wolczyn, LMAVB, f. 139, b. 4982, p. 149.

było to, że wpływowi miejscowi urzędnicy Jan Monkiewicz i Franciszek Tyzenhauz, którzy przybyli kilka dni przed sejmikiem, nie chcieli spotkać się z koadiutorem wileńskim. Abramowiczowie chcieli uchronić sejmik wileński przed zerwaniem w celu obrania deputatem sędziego grodzkiego wileńskiego Felicjana Żmijowskiego, który miał zostać liderem zwolenników Radziwiłłów w Trybunale Litewskim⁹⁵. Sejmik poszedł jednak w innym kierunku i udało się doprowadzić do tego, żeby jego dyrektorem został ciwun wileński Józef Tyszkiewicz. Pod jego przewodnictwem na sejmiku deputatami obrano cześnika wileńskiego Antoniego Towiańskiego i Krzysztofa Giedroycia. Ten ostatni był zwolennikiem radziwiłłowskim⁹⁶. Na sejmikach egzulanckich sojusznik koadiutora wileńskiego Antoni Przeździecki spróbował przeprowadzić wybór na deputatów nie egzulantów, Kublickiego na sejmiku smoleńskim i Weysenhoffa na sejmiku starodubowskim⁹⁷. Na sejmiku smoleńskim od razu powstał konflikt między kasztelanem smoleńskim Stanisławem Burzyńskim a podkomorzym smoleńskim Antonim Chrapowickim o zagajenie. Konflikt ciągnął się jeszcze z roku poprzedniego. Teraz podkomorzy smoleński znów go wszczął, jednak w ciągu kilku godzin udało się zażegnać. Z powodu silnego sprzeciwu nie udało się wybrać Kublickiego na sejmiku smoleńskim, gdzie pod dyktando miecznika smoleńskiego i podwojewodzkiego smoleńskiego Stefana Grekowicza deputatami zostali pisarz grodzki smoleński Adam Wisogierd i rotmistrz wilkomierski Antoni Kaczyński. Przeciwno wyborowi Kaczyńskiego została podana protestacja, która nie przeszkodziła temu na reasumpcji Trybunału Litewskiego wejść do grona sędziów trybunalskich⁹⁸. Na sejmiku starodubowskim pod dyktando referendarza litewskiego Antoniego Przeździeckiego cała szlachta zaakceptowała wybór na deputatów „młodszych” z Łappów i Dominika Pietraszkiewicza. Jednak Antoni Przeździecki podał też trzeciego kandydata, cześnika inflanckiego Józefa Weysenhoffa⁹⁹. Sejmik trwał do zmroku. Wielu szlachty zarzuciło Antoniemu Przeździeckiemu, że przywozi na sejmik starodubowski i robi deputatami „cudzych”, nie egzulantów. Na czele tej szlachty stały rodziny Łappów, Makarskich i Kaczyńskich. Spodziewano się zaspokoić Kaczyńskich przy pomocy kasztelana smoleńskiego Stanisława Burzyńskiego, a Łappów przy pomocy Józefa Stanisława Sapiehy. Tym bardziej, że w interesie

95 J. S. Sapieha do M. Łopacińskiego, 26 stycznia 1754, b.m., LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 23, l. 304–304v.

96 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 420; J. Abramowicz do M. K. Radziwiłła, 6 lutego 1754, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 18, k. 78; Według oceny Jana Łopacińskiego takie spokojne zakończenie sejmiku było powiązane z tym, że dokładnie nie ustalono z hetmanem wielkim litewskim Michałem Kazimierzem Radziwiłłem, J. Łopaciński do M. Łopacińskiego, 4 lutego 1754, Wilno, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 3, l. 266.

97 J. Łopaciński do J. S. Sapiehy, 4 lutego 1754, Wilno, LMAVB, f. 139, b. 2561, p. 53.

98 Мацук Андрэй, *Павятовыя соймкі ў сацыяльна-палітычным жыцці Вялікага Княства Літоўскага (1697–1764 гг.)*, Вільня: Logvino literatūros namai, 2023, p. 161; LVIA, f. SA, b. 4766, l. 55–56v; J. Łopaciński do M. Łopacińskiego, 4 lutego 1754, Wilno, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 3, l. 266.

99 Pietraszkiewicz do J. S. Sapiehy, 24 lutego 1754, Mińsk, LMAVB, f. 139, b. 3363, p. 18.

Sapiehów było, by deputatem został Dominik Pietraszkiewicz¹⁰⁰. Antoni Przeździecki będąc dyrektorem sejmiku nominował deputatami Weysenhofa i Pietraszkiewicza. Wybór Weysenhoffa jako nie egzulanta wywołał oburzenie miejscowej szlachty. Na tej podstawie zanesiono trzy protestacje, a jeszcze jedną podano przeciwko samemu sejmikowi¹⁰¹. Jednocześnie te sejmiki po raz kolejny pokazały znaczne trudności, z którymi stykał się Józef Stanisław Sapieha ze strony zwolenników radziwiłłowskich Abramowiczów, którzy mieli wpływ na wszystkich trzech sejmikach w Wilnie.

Sejmiki egzulanckie znalazły się wśród sejmików poselskich 1754 roku, na których Sapiehowie widzieli możliwość przeprowadzenia wyboru na posła Michała Ksawerego Sapiehy. Jednak Józef Stanisław Sapieha uważał, że będzie to bardzo trudne. W ogóle koadiutor wileński miał wątpliwość, że bratanek Michał Ksawery Sapieha zostanie posłem na Sejm, który zostanie szybko zerwany za sprawą Ordynacji Ostrogskiej¹⁰². Ponadto Michał Kazimierz Radziwiłł poprosił Józefa Stanisława Sapiehę o mandat poselski na jednym z sejmików egzulanckich dla swojego szwagra, kasztelanica poznańskiego Józefa Mycielskiego. W takim przypadku, zdaniem Michała Czartoryskiego, jego kolegą mógłby zostać Mikołaj Łopaciński lub ktoś inny ze zwolenników sapieżyńskich¹⁰³. Udało się to zorganizować na sejmiku starodubowskim. W rzeczywistości jego kolegą został inny zwolennik sapieżyński, stolnik starodubowski Michał Strawiński¹⁰⁴. Na sejmiku smoleńskim na posłów wybrano zwolenników radziwiłłowskich, podkomorzego smoleńskiego Mikołaja Chrapowickiego i krajczego mściśławskiego Józefa Kaszycy¹⁰⁵. Lider miejscowych zwolenników Radziwiłłów, pisarz ziemski wileński Andrzej Abramowicz został posłem na sejmiku wileńskim. Kolegą jego został miejscowy lider „Familii”, podkomorzy wileński Jan Horain. Świadczy to o fakcie, że ten sejmik zakończył się kompromisem. Pokazuje też jednak, że zwolennicy Radziwiłłów zaczęli mieć na tych trzech sejmikach niewielką, ale przewagę nad zwolennikami Józefa Stanisława Sapiehy i „Familii”¹⁰⁶.

100 J. Łopaciński do M. Łopacińskiego, 4 lutego 1754, Wilno, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 3, l. 266–266v; J. Łopaciński do M. Łopacińskiego, 9 lutego 1754, Wilno, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 3, l. 268.

101 LVIA, f. SA, b. 4766, l. 54–54v, 57–61.

102 J. S. Sapieha do M. A. Sapiehy, 14 lipca 1754, b.m., LMAVB, f. 139, b. 4046, p. 145v–146; J. S. Sapieha do M. A. Sapiehy, 21 lipca 1754, Wilno, LMAVB, f. 139, b. 4046, p. 148–148v.

103 M. Czartoryski do M. Łopacińskiego, 10 czerwca 1754, Przybyślawice, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 18, l. 231–232.

104 Biblioteka PAU i PAN, sygn. 8355, k. 104–107v; J. Abramowicz do M. K. Radziwiłła, 20 sierpnia 1754, Wilno, AGAD, AR, dz. V, sygn. 18, k. 87–88; Choć przeciwko sejmikowi została zanesiona też protestacja, LVIA, f. SA, b. 4766, l. 700–700v.

105 Андрэй Мацук, Унутрыпалітычная сітуацыя ў Вялікім княстве Літоўскім у сярэдзіне XVIII ст. у сувязі з падзелам Астрожскай ардынацыі, in: *АРХЭ*, 2011, nr 6, p. 140; Protestacja przeciwko sejmikowi smoleńskiemu; LVIA, f. SA, b. 4766, l. 701–701v; Protestacja przeciwko wyborowi Józefa Kaszycy. LVIA, f. SA, b. 4766, l. 698–699v.

106 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 420; LVIA, f. SA, b. 4766, l. 713–718v; Андрэй Мацук, Унутрыпалітычная сітуацыя ў Вялікім княстве Літоўскім у сярэдзіне XVIII ст. у сувязі з падзелам Астрожскай ардынацыі, in: *АРХЭ*, 2011, nr 6, p. 140.

To były ostatnie sejmiki w życiu Józefa Stanisława Sapiehy, gdyż zmarł 4 grudnia 1754 roku. Natychmiast wpływy Sapiechów na trzech sejmikach w Wilnie zostały znacznie osłabione. Faktycznie w tym czasie doszło do „dekompozycji” stronnictwa sapieżyńskiego. Najlepiej było to widoczne w czasie zacieklej rywalizacji „Familii” z Radziwiłłami w 1756 roku. Analiza spisu wybranych deputatów pokazuje, że zwolennicy sapieżyńscy nie uzyskali mandatów na trzech sejmikach w Wilnie¹⁰⁷.

Józef Stanisław Sapieha aktywnie działał na trzech sejmikach (wileńskim, smoleńskim i starodubowskim), które odbywały się w Wilnie. Ten udział miał różne formy: bezpośrednie uczestnictwo, przygotowanie wyborów lub zerwanie sejmiku, ustalanie konkurentów na wybór na deputata lub posła, zaspokajanie protestującej szlachty i formowanie instrukcji poselskich. W różnych okresach koadiutor wileński miał przeciwko sobie różnych adwersarzy. Prawie zawsze to byli przedstawiciele szlachty średniej, którzy reprezentowali na sejmikach inne stronnictwa magnackie. To zarówno dawało przewagę magnatowi Sapieże, jak i mogło przeszkadzać w oczach szlachty. Adwersarze zmieniali się, a Sapieha dalej pozostawał głównym graczem na trzech sejmikach w Wilnie. Przeciwko niemu głównie walczyli zwolennicy Radziwiłłów (przedstawiciele tego ugrupowania cały czas trzymali w swoich rękach urząd wojewody wileńskiego). To byli urzędnicy grodzcy wileńscy z rodzin Żabów, Abramowiczów, a także Hrehory Gimbut, Stanisław Łopot, Mikołaj Petruszewicz i Franciszek Tyzenhauz. Nie zawsze zwyciężał Sapieha, ale wszyscy musieli liczyć się z jego wpływami. Widoczne to było podczas uzgadniania planów „wielkiej koalicji” w 1746 roku, na sejmikach elekcyjnych wileńskich 1747 roku, sejmikach deputackich 1750 roku. Nawet lider przeciwnego stronnictwa Radziwiłłów, Michał Kazimierz Radziwiłł, wiele razy musiał zwracać się z prośbami do Józefa Stanisława Sapiehy, żeby osiągnąć potrzebne wyniki na trzech sejmikach w Wilnie. Co więcej, silne wpływy koadiutóra wileńskiego na tych sejmikach dały możliwość przeprowadzenia wyboru na posła Aleksandra Sapiehy w 1750 roku, trzymania miejsca dla ewentualnego wyboru Michała Antoniego Sapiehy na sejmiku poselskim wileńskim 1746 roku i Aleksandra Sapiehy na sejmiku poselskim starodubowskim 1746 roku.

Źródła drukowane i literatura

Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794): Spis, red. Andrzej Rachuba, oprac. Andrzej Rachuba i Przemysław P. Romaniuk, przy współpr. Andreja Macuka i Jewgienija Aniszczenki, Warszawa: DIG, 2004.

Акта Виленской Археологической комиссии, т. 8, Вильна: Тип. А.Г. Сыркина, 1870.

Акта Виленской Археологической комиссии, т. 13, Вильна: Тип. А.Г. Сыркина, 1886.

107 Andrzej Macuk, Stronnictwo sapieżyńskie w powiatach Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Augusta III, in: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Warszawa: DiG, 2014, p. 307.

- Dygdala Jerzy, Gra pozorów: zabiegi dyplomacji cesarskiej o rosyjską interwencję zbrojną w Rzeczypospolitej w 1733 roku, in: *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, red. Urszula Kosińska, Dorota Dukwicz, Adam Danilczyk, Warszawa: Neriton, 2014, p. 137–160.
- Dygdala Jerzy, Urażone magnackie ambicje czy racja stanu? U źródeł opozycji wobec kandydatury Stanisława Leszczyńskiego w bezkrólewiu 1733 roku, in: *Spyry o państwo w dobie nowożytnej. Między racją stanu a partykularyzmem*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2007, p. 187–199.
- Jurgaitis Robertas, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius: Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2016.
- Jurgaitis Robertas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulantų Smolensko vaivadijos seimelių vietos lokalizavimo problema 1667–1794 m., in: *Istorija*, 2019, t. 115, nr. 3, p. 28–51.
- Lisek Adam, Działalność polityczna wojewody podlaskiego Michała Józefa Sapiechy i innych przedstawicieli tego Domu w okresie powtórnej elekcji Stanisława Leszczyńskiego w 1733 roku, in: *Sapiehowie epoki Kocnia i Krasiczyna*, Lublin: Wyd. Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2007, p. 413–428.
- Lisek Adam, Ku pacyfikacji. Rozpad obozu stanisławowskiego na Litwie w okresie wojny o tron polski w latach 1735–1736, in: *Limes. Studia i materiały z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej*, 2015, nr 8, p. 22–70.
- Lisek Adam, Postawa Radziwiłłów w okresie przedostatniego bezkrólewia i w pierwszych miesiącach wojny domowej (1733–1734), in: *Radziwiłłowie. Obrazy literackie. Biografie. Świadectwa historyczne*, red. K. Stępnika, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003, p. 358–370.
- Macuk Andrej, Kampania trybunalska na Litwie w 1742 r., in: *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, red. Urszula Kosińska, Dorota Dukwicz, Adam Danilczyk, Warszawa: Neriton, 2014, p. 161–180.
- Macuk Andrej, Stronnictwo sapieżyńskie w powiatach Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Augusta III, in: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Warszawa: DiG, 2014, p. 287–318.
- Macuk Andrej, Wybór pisarzy Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40. XVIII w., in: *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek*, Warszawa–Opole: DiG, 2008, p. 105–124.
- Macuk Andrej, Міхал Антоній і Юзаф Станіслаў Сапегі як кіраўнікі сапегынскай групыкі ў 40-х гг. XVIII ст., in: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*. T. 1: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski i Mariusz Sawicki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2018, p. 177–201.
- Macukas Andrejus, LDK pasiuntiniai i Abiejų Tautų Respublikos 1740 m. Seimą, in: *Parlamento studijos*, nr. 20, 2016, p. 118–119.
- Palkij Henryk, *Sejmy 1736 i 1738 roku. U początków nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2000.
- Sliesoriūnas Feliksas, The General confederation of the Grand Duchy of Lithuania (1734–1736), in: *Lithuanian Historical Studies*, 2003, vol. 8, p. 61–94.
- Sliesoriūnas Feliksas, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1733–1736 metų tarpvaldžiu, in: *Lietuvos Valtstybė XII–XVIII a.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 365–381.
- Sliesoriūnas Feliksas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generalinė konfederacija 1734–1736 m., in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001, Vilnius, 2002, p. 31–58.
- Szklarska Ewa, Próby pacyfikacji Rzeczypospolitej w latach 1734–1736. Zabiegi o pozyskanie stronników Leszczyńskiego dla obozu Wettyna, in: *Rocznik Gdański*, 1986, z. 1, p. 169–180.
- Szklarska Ewa, Czy warto było poprzeć Sasa? Kariery niektórych stronników Augusta III z roku 1733, in: *Faworyci i opozycjoniści. Król a elity polityczne w Rzeczypospolitej XV–XVIII wieku*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków: Zamek Królewski na Wawelu, 2006, p. 449–455.
- Zielińska Zofia, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej, 1743–1752*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1983.
- Мацук Андрэй, Юры Фасмінг сярод магнатаў ВКЛ у панаванне Аўгуста III, in: *W służbie obcych monarchów i państw*, pod red. T. Ciesielskiego, Warszawa: DiG, 2015, p. 197–218.
- Мацук Андрэй, *Барацьба магнанцкіх групавак у ВКЛ (1717–1763 гг.)*, Мінск: Медысонт, 2010.
- Мацук Андрэй, Пасольскія соймкі Слонімскага павета ў панаванне Аўгуста III, in: *Да сваёй гісторыі: Сярэднявечча і Ранні Новы час. Зборнік навуковых артыкулаў прысвечаных памяці Паўла Лойкі*, Смаленск: Інбелкульт, 2013, p. 104–118.

- Мацук Андрэй, Аўгуст III і Трыбунал ВКЛ, in: *Ягелоны: дынастыя, эпоха, спадчына*, Мінск: Беларуская навука, 2007, р. 340–354.
- Мацук Андрэй, Барацьба магнатскіх групавак за ўрад падканцлера ВКЛ у 1752 г., in: *Весці НАН Беларусі. Сер. гуманіт. навук*, 2010, №1, р. 57–64.
- Мацук Андрэй, Выбары Сапегаў пасламі на сойм у панаванне Аўгуста III, in: *Архіварыус*, выпуск 15, Мінск, 2017, р. 257–272.
- Мацук Андрэй, *Грамадска-палітычнае жыццё Вялікага Княства Літоўскага ў часы бескаралеўя 1733–1735 гг.*, Мінск: Беларуская навука, 2020.
- Мацук Андрэй, *Павятовыя соймікі ў сацыяльна-палітычным жыцці Вялікага Княства Літоўскага (1697–1764 гг.)*, Вільня: Logvino literatūros pamai, 2023.
- Мацук Андрэй, Планы магнатскіх групіровак на выбіральныя кампаніі ў правленне Аўгуста III, in: *XVIII amžiaus studijos*, T. 7: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Giminė. Bendrija. Grupiotė*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2021, р. 54–71.
- Мацук Андрэй, Полацкі кашталян Валяр'ян Жабя ў грамадска-палітычным жыцці ВКЛ у першай палове XVIII ст., in: *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. Матэрыялы VII Міжнароднай навуковай канферэнцыі (1–2 лістапада 2017 г.)*, Полацк: Полацкае кніжнае выдавецтва, 2019, р. 178–192.
- Мацук Андрэй, Пазнівы магнатскіх групіровак на выбіральныя кампаніі ў 1730–1740-я гады, in: *Беларускі гістарычны часопіс*, 2005, № 3, р. 15–21.
- Мацук Андрэй, Рух пасэсараў „нойбургскіх уладанняў”, in: *Геральд Litherland*, №17, Гродна, 2007, р. 26–37.
- Мацук Андрэй, Узмацненне канфлікту паміж магнатскімі родамі Сапегаў і Радзівілаў і канчатковае афармленне антырадзівілаўскай кааліцыі, in: *Беларускі гістарычны часопіс*, 2009, № 10, р. 31–42.
- Мацук Андрэй, Унутрыпалітычная сітуацыя ў Вялікім княстве Літоўскім у сярэдзіне XVIII ст. у сувязі з падзелам Астрожскай ардынацыі, in: *АРХЭ*, 2011, nr 6, р. 115–141.
- Мацук Андрэй, Элекцыйныя соймікі ў панаванне Аўгуста III (1735–1763 гг.), in: *Парламентарызм у Вялікім Княстве Літоўскім у XVIII стагоддзі. Актуальныя праблемы гісторыі і культуры*, выпуск 2, Мінск: Беларуская навука, 2020, р. 136–192.

ANDREJ MACUK – doktor habilitowany, pracownik naukowy w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. Interesy naukowe: historia polityczna Rzeczypospolitej w XVIII w.; edycja źródeł sejmików litewskich z okresu panowania Augusta III.

E-mail: andrei.macuk@gmail.com

VILNIAUS KOADJUTORIAUS JUOZAPO STANISLOVO SAPIEGOS VEIKLA VILNIAUS SEIMELIUOSE VALDANT AUGUSTUI III

ANDREJ MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio istorijos institutas

Straipsnyje analizuojama Vilniaus koadjutoriaus Juozapo Stanislovo Sapiegos veikla Vilniaus, Smolensko ir Starodubo seimeliuose valdant Augustui III. Atskleista J. S. Sapiegos reikšmė organizuojant visų trijų Vilniaus vaivadijoje susirinkdavusių seimelių, t. y. Vilniaus vaivadijos centrinio pavieto, Smolensko vaivadijos egzultiantų ir Starodubo pavieto egzultiantų seimelių, veiklą. Vilniaus koadjutoriaus dalyvavimas pasireiškė įvairiomis formomis: tiesioginiu dalyvavimu, rinkimų ruošimu ar seimelio nutraukimu, interesų suderinimu dėl vieno ar kito deputato ar pasiuntinio kandidatūros kėlimo rinkimams, protestuojančių bajorų nuraminimu, reikalavimų pasiuntiniams į Seimą suformulavimu ir kita. J. S. Sapiega ne visada laimėdavo šiuose trijuose Vilniuje susirinkdavusiuose seimeliuose, tačiau visi šie seimeliai turėjo atsižvelgti į koadjutoriaus valią. Sapiegų grupuotės priešinkai šiuose bajorijos susirinkimuose buvo Radvilų giminės rėmėjai: Žabos ir Abramovičiai, taip pat Mikalojus Petrusevičius, Grigorijus Gimbutas, Stanislovas Lopotas ir Pranciškus Tyzenhauzas. Jie dažnai ėjo Vilniaus pilies teismo pareigūnų prie Vilniaus vaivados pareigas, o Vilniaus vaivados postas buvo Radvilų giminės rankose. Vilniaus seimeliai vykdavo ramiai tais atvejais, kada Vilniaus koadjutorius J. S. Sapiega susitardavo su Radvilomis ir jų šalininkais.

Reikšminiai žodžiai: Vilniaus seimelis, Smolensko seimelis, Starodubo seimelis, Tribunolo deputatas, Seimo pasiuntinys, bajorai, didikai, Juozapas Stanislovas Sapiega, Radvilos.